

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри історії та
археології,
д.і.н., професор,
Надія ТЕМІРОВА

« ____ » _____ 2025 р.

ПІДДУБНА ОЛЬГА ІВАНІВНА

**ЖИТТЄВІ ТРАЄКТОРІЇ ЖІНОК ПРИВІЛЕЙОВАНИХ СТАНІВ
НАПРИКІНЦІ ХVІІІ -У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Ірина ПЯТНИЦЬКОВА,
доцент кафедри
історії та археології

к.і.н., доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

Голова ЕК:

Олексій СТРУКЕВИЧ, д.і.н.,
професор

Вінниця – 2025

Піддубна О. І. Життєві траєкторії жінок привілейованих станів наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Публічна історія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2025.

У кваліфікаційній роботі, керуючись просопографічним методом, висвітлено життєві траєкторії жінок козацько-старшинського та шляхетного походження. Показано правове становище жінок привілейованих станів. Розкрито вплив сімейного виховання та освіти на формування ціннісних орієнтирів та рівня публічної активності жінок. Простежено їхню роль в управлінні маєтками, підтримці церков і навчальних закладів, участі в національно-визвольних рухах.

Ключові слова: жінки, козацько-старшинські роди, шляхта, освіта, благодійність.

94 с, дод. 5. Бібліограф.: 84 найм.

Piddubna O. I. Life trajectories of women of privileged status in the late 18th and early 19th centuries. Specialty 032 «History and Archaeology», EP «Public History». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia, 2025.

This thesis, based on the prosopographic method, highlights the life trajectories of women of Cossack-officer and noble origin. It shows the legal status of women of privileged classes. The influence of family upbringing and education on the formation of value orientations and the level of public activity of women is revealed. Their role in managing estates, supporting churches and educational institutions, and participating in national and liberation movements is traced.

Keywords: women, Cossack-officer families, nobility, education, charity.

94 p, add. 5. Bibliography: 84 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1 Аналіз наукового доробку з проблеми.....	9
1.2 Джерельна база.....	14
1.3 Методологічні засади.....	17
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЖІНОК ПРИВІЛЕЙОВАНИХ СТАНІВ.....	20
2.1 Правове положення.....	20
2.2 Можливості для самореалізації в освіті.....	24
2.3 Громадська діяльність жіноцтва.....	30
РОЗДІЛ 3 ЖІНКИ – НАЩАДКИ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ.....	36
3.1 Жінки з роду Галаган на сторожі традиційних цінностей.....	36
3.2 Благодійна діяльність жінок роду Скоропадських.....	46
3.3 Світське життя жінок родини Кочубей.....	52
РОЗДІЛ 4 ПОЛЬСЬКІ ШЛЯХТИЧКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	56
4.1 Роль шляхтичок у суспільно-політичному житті.....	56
4.2 Внесок полячок у розвиток освіти.....	66
4.3 Приватний життєвий уклад родин польського шляхетства.....	72
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Довгий час історія творилась й описувалась крізь призму чоловічого досвіду, що призвело до стирання або применшення ролі жінок у суспільних трансформаціях. Сучасні підходи до вивчення жіночих студій вимагають заповнити цю прогалину. Звернення до проблеми життєвих траєкторій жінок привілейованих станів наприкінці XVIII – початку XIX ст. обумовлене тим, що саме в цей період починає формуватися новий культурний, соціальний і політичний образ жінки, який суттєво вплинув на подальший розвиток українського та європейського суспільства. Соціальні зміни та відхід від традиційних уявлень про суспільну роль жінки у першу чергу спостерігалися у середовищі привілейованих станів, які виступали соціальними новаторами та були більш відкритими до соціокультурних-трансформацій ніж більш залежні від традиційного світогляду селяни, чим і обумовлено звернення саме до цього соціального стану жінок.

Актуальність роботи визначає її оптика, спрямована на дослідження групи української національної еліти до якої у XVIII ст. належала козацька старшина. В умовах поглинання українських земель Російською імперією та польськими впливами, українська еліта була розмита та асимільована. Вона набувала тих життєвих практик, культурних моделей і цінностей, яке диктувало російське дворянство, а на Правобережжі та на землях, що перебували під польським впливом переймала уклад польського суспільства. Ця розгалуженість та інтеграція до іншого суспільства ставила під загрозу збереження української національної ідентичності наприкінці XVIII– початку XIX ст. Тому особливої актуальності набуває вивчення збереження у середовищі старшинських родин української національної пам'яті, що сприяло формуванню тяглості української

еліти та стало основою для розвитку українського національного відродження XIX ст.

Об’єктом дослідження є життєві траєкторії жінок привілейованих станів українських земель кінця XVIII – початку XIX ст.

Предметом – правовий та соціальний статус жіноцтва, їх світське життя, участь у громадському житті.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі становища, життєвих практик, освітньої та культурно-громадської діяльності жінок привілейованого стану українських земель кінця XVIII – початку XIX ст.

Реалізація поставленої мети передбачає послідовне вирішення наступних завдань:

- аналіз рівня вивченості проблеми в історіографії;
- визначення джерельної бази та методології;
- розгляд історичних умов існування жінок привілейованих станів кінця XVIII – початку XIX ст.;
- з’ясування їх правового та соціального статусів;
- характеристика розвитку жіночої освіти та її впливу на трансформацію суспільної ролі жінки протягом досліджуваного періоду;
- визначення можливостей для самореалізації у громадському житті;
- аналіз рівня залученості жінок привілейованих станів до благодійності;
- з’ясування особливостей життєвих практик представниць українських старшинських родів;
- визначення характерних рис повсякденного життя представниць польських шляхетських родів.

Хронологічні рамки дослідження припадають на кінець XVIII – першу половину XIX ст. Визначення нижньої хронологічної межі обумовлене захопленням Росією більшої частини етнічних українських територій та посиленням асиміляційних процесів, що впливали на розмивання національної

еліти. Верхня межа визначена початком реформ 1860-х рр. та прискоренням процесів емансипації. Основна увагу в роботі зосереджена на першій половині XIX ст., коли на українських землях почали з'являтися перші жіночі світські навчальні заклади, активно розвиватись інститут шляхетних дівчат, формувались недільні школи, а благодійність ставала важливою сферою жіночої самореалізації.

Територіальні рамки дослідження охоплюють території сучасної України, які протягом досліджуваного періоду перебували під владою Австрійської та Російської імперій. Переважно увага зосереджена на території дев'яти українських губерній, де зароджувалася світська жіноча освіта, формувалися передумови для більшої позиційності жінок у громадському житті. Особливий акцент приділяється великим містам України, які були центрами світського життя, формували можливості для самореалізації жінок в освіті, громадській сфері. З метою всебічного аналізу, в окремих сюжетах роботи, територіальні рамки також включають польські землі, які після поділів Речі Посполитої перебували під владою Російської, Австрійської імперій та Пруського королівства.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні життєвого шляху представниць привілейованих станів, аналізі їх соціальної ролі та можливостей для самореалізації, виходу за межі традиційного уявлення про місце жінки в суспільстві.

У роботі здійснено спробу дослідити одну із найменших вивчених в сучасній українській історіографії проблем, а саме відстежити долі представниць родин української старшини, які протягом досліджуваного періоду підлягали російській політиці асиміляції та втраті національних рис. Дослідження імперського простору дозволяє проаналізувати соціальні траєкторії вихідців з українсько-старшинських родин та механізм їхньої асиміляції або збереження ідентичності. На прикладі життя Марії Скоропадської та Наталії Строганової

простежується два протилежні шляхи життєдіяльності від збереження та трансформації української культурної традиції до повного розчинення в імперській аристократичній культурі.

Аналіз життєвих практик жінок старшинських родів наводиться у порівнянні із діяльністю представниць польських шляхетських родів, що відчували на собі також національні утиски з боку російської влади. Такий підхід дозволяє робити як загальні висновки про можливості самореалізації жінок привілейованих станів, так і відстежити національний контекст цього питання.

Науково-практична значущість дослідження полягає у тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані для подальших наукових досліджень з проблеми, створення навчальних курсів з історії України, гендерних студій. Вони можуть бути використанні в публічній та популярній історії, історичному туризмі та підготовці культурно-пізнавальних ініціатив з метою просвітництва та популяризації української історії.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи була здійснена під час виступу на VII Міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії: історія, міжнародні відносини та перспективи повоєнного відновлення» (ДонНУ імені Василя Стуса, 2 травня 2025 р.), де було представлено тези на тему «Долі жінок привілейованих станів України XVIII – початку XIX ст: історіографічний вимір». Крім того, результати дослідження були відображені у статті, опублікованій у «Віснику Студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса», що мала назву «Жінки в житті Станіслава Щенсного Потоцького: шлях крізь кохання, втрати та створення «Софіївки»» (2025, Том 1, № 1, С. 25 – 28).

На основі дослідження у 2024/2025 навчальному році було підготовлено конкурсну роботу для участі у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей «Історія». Робота перемогла у I етапі конкурсу, наступний етап конкурсу не проводився у зв'язку з воєнним станом.

Структура роботи. Кваліфікаційна (магістерська робота) складається зі вступу, чотирьох розділів, що, в свою чергу поділяються на дванадцять підрозділів, висновків, списку джерел і літератури, що складає 92 назв, та додатків (5 рис.). Загальний обсяг роботи становить 98 сторінок, з них 80 сторінок основного тексту.



РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Аналіз наукового доробку з проблеми

Вивчення ролі жінок привілейованих станів у суспільно-політичному, культурному та освітньому житті України кінця XVIII – початку XIX ст. формувалось на перетині кількох наукових напрямів – гендерної історії, соціальної історії, родинно-генеалогічних студій, історії освіти та історії повсякденності. Попри міждисциплінарний характер проблематики, її комплексне опрацювання залишається недостатнім [5, с. 115].

Сучасна історична наука дедалі активніше орієнтується на гуманістичний вимір минулого, що зумовлено загальноєвропейським «антропологічним поворотом» – переходом від традиційної «історії держав і народів» до історії людини, її щоденних практик, соціальної взаємодії та культурних моделей поведінки. Така зміна фокусу сприяла формуванню «людиноорієнтованих» дослідницьких парадигм, серед яких особливе місце посіла «жіноча історія», виокремлена із ширшої галузі women`s studies, що з 1970-х років розвивалась як складова «історії знизу» та інструмент формування історичної самосвідомості різних соціальних груп [5, с. 115-116].

У межах цього підходу «жіноча історія» інтегрувала різноманітні дослідницькі методи, спрямовані на розуміння їх як активних діячок історичного процесу. Це дозволило розширити гендерні студії до аналізу родинно-генеалогічної історії, повсякденних практик, соціального статусу та культурного простору жінки. Дослідники XIX – XX ст., зокрема О. Левицький, звертали увагу на вагоме становище українських жінок в традиціях родини [5, с. 116].

Попри це, наразі не існує комплексного дослідження, що системно розкривало б роль жінки привілейованих станів у суспільно-політичному, культурному й освітньому житті України наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Наявні праці мають переважно фрагментарний характер і охоплюють окремі сюжети або біографії, не формуючи узагальненої цілісної картини.

За змістовним наповненням в історіографічному доробку з проблеми умовно можна виділити декілька груп робіт, а саме загальні дослідження з історії жінок, праці присвячені окремим постатям та родинам; наукові дослідження із розвитку жіночої освіти; роботи присвячені благодійності як вияву публічної діяльності жіноцтва.

До першої групи наукових досліджень належать праці, у яких представлено загальна історія жінок. До них віднесено дослідження українських історикинь, антропологинь О. Кісь [30; 33], О. Бороденко [2], М. Гримич [13], І. Ігнатенко [23], К. Кобченко [32; 33]. Переважна більшість цих робіт присвячені період другої половини XIX – початку XX ст. Водночас вони дають можливість відстежити процес розширення соціальної ролі жінок, зокрема у сфері освіти, праці, сімейних та громадських відносин, а також простежити трансформацію гендерних норм і культурних уявлень про жіночність у різні історичні періоди на території України.

Наприклад, у статті О. Бороденко «Незаміжні жінки Гетьманщини другої половини XVIII століття (історико-демографічний аспект на прикладі облікових джерел сіл Полтавського полку)» досліджено демографічні характеристики незаміжніх жінок, специфіку їх фіксації в Генеральному описі Лівобережної України 1765–1769 рр. та сповідних розписах 1775 р. На основі цих джерел авторка виокремлює групи незаміжніх жінок і аналізує причини жіночої самотності. Робота репрезентує комплексний підхід до вивчення цієї категорії населення. Новизна її статті полягає в першій спробі системно проаналізувати незаміжніх жінок, поєднавши дані Рум'янцевського опису й сповідних розписів та розглянувши їх у соціальному й культурному контексті [2, с. 60-68].

Друга група робіт представлена працями, у яких досліджується історія окремих постатей та родин. Біографії Варвари Репніної, Єлизавети Милорадович були висвітлені в працях О. Ільченко [24; 25; 26; 27].

Питання жінок родини Галаган ґрунтовно опрацьоване в дослідженні М. Будзар у статті «Місце жінки в сімейній історії українського панства: чотири Катерини родини Галаганів», де показано значення жіночої лінії в спадковості, культурній трансформації та родинній стратегії цього роду [4; 3; 5].

Водночас вивчення жінок інших відомих родин залишається вкрай ускладненим. Зокрема, пошук інформації про Наталію Строганову натрапляє на значну проблему – більшість джерел зосереджуються на її стосунках з О. Пушкіним, що призводить до викривлення образу та витіснення інших біографічних фактів. Також, надзвичайно фрагментарно подана інформація про матір Павла Скоропадського – Марію Андріївну Скоропадську, що ускладнює цілісне вивчення особистості.

Розділ, присвячений польським жінкам, які діяли на українських землях та брали участь у суспільно-політичних процесах, демонструє ще більшу прогалину в історіографії. В Україні не існує жодної узагальнюючої праці, що комплексно розглядала б боротьбу польських жінок за емансипацію, їхню участь у повстаннях, благодійності й освітніх ініціативах. Окремі згадки можна знайти лише в локальних дослідженнях та статтях про становлення жіночої освіти.

Важливим джерелом є дослідження польського історика першої половини ХХ ст. Станіслава Василевського, який залишив есеїстику про польських жінок, яка має літературно-публіцистичний характер [6].

Тему розвитку жіночої освіти та діяльності інститутів шляхетних дівчат в Україні вивчали В. Суковатая [52], Т. Сухенко [53], І. Жовта [20; 21; 22], Л. Чорновол [63]. Їхні роботи містять цінні спостереження щодо функціонування освітніх закладів, виховних моделей та імперської освітньої політики, проте вони

зосереджені на окремих аспектах, не виходячи на ширший культурно-соціальний аналіз.

У статті Т. Сухенко «Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті» авторка здійснює комплексне дослідження генези та функціонування перших жіночих середніх навчальних закладів на українських землях Російської імперії. Вона детально аналізує умови заснування та розвиток Харківського, Полтавського, Одеського, Керченського й Київського інститутів шляхетних дівчат, простежуючи, як на початковому етапі їхнє виникнення визначалося місцевими ініціативами, а саме підтримкою дворянства, пожертвами меценатів, участю міських громад. Авторка показує, що саме ці фактори забезпечили матеріальну основу й організаційну модель перших інститутів, тоді як державний вплив був мінімальним і зростав лише з середини XIX ст. [53].

Т. Сухенко досліджує соціальний склад вихованок та станову замкненість інститутів, підкреслюючи їхній елітарний характер і обмежену доступність для ширших верств населення. Значну увагу вона приділяє аналізу педагогічних кадрів і навчальних програм. На основі порівняння різних інститутів дослідниця показує нерівність у кадровому забезпеченні та загальну орієнтацію навчання на морально-релігійне та «домашньо-салонне» виховання, що визначало обмежений інтелектуальний і професійний потенціал здобутої освіти. Окремо розкривається виховний режим закритих закладів, який формував дисципліну, але водночас стримував розвиток самостійності вихованок.

У своїх висновках Т. Сухенко наголошує, що саме інститути шляхетних дівчат стали першим організаційним типом жіночої середньої освіти в Україні, який, незважаючи на консервативний зміст навчання і станову вибірковість, заклав основу для подальшої модернізації жіночої освіти та появи більш відкритих навчальних закладів у другій половині XIX ст. [53, с. 152-160].

Дослідженням жіночих благодійних товариств Одеси займалися О. Уварова [56], І. Гребцова [10] та О. Кравченко [35]. Їхні роботи висвітлюють окремі структурні й організаційні особливості благодійного руху.

Наприклад, у статті О. Уварова «Одеське жіноче благодійне товариство як простір для укладання просопографічних портретів представниць грецької громади Одеси» авторка зосереджується на аналізі діяльності Одеського жіночого благодійного товариства як важливого соціокультурного середовища, у межах якого формувалася активна жіноча участь у громадському житті міста. Центральним об'єктом її уваги є представниці місцевої грецької громади, чия участь у діяльності товариства дозволяє реконструювати індивідуальні та групові біографічні риси через метод просопографії. О. Уварова вивчає їх соціальне походження, рівень освіти, сімейні й родинні зв'язки, а також напрями благодійної діяльності, показуючи, що ці жінки відігравали помітну роль у формуванні філантропічної інфраструктури Одеси.

Авторка демонструє, що товариство було не лише благодійною структурою, а й простором для самоорганізації, соціального визнання й освітньо-культурного самовираження жінок. На основі документів товариства, періодики та архівних матеріалів вона відтворює механізми участі представниць грецької громади у керівництві та щоденній роботі організації, підкреслюючи, що саме через цю діяльність жінки здобували досвід управління, комунікації та суспільного впливу.

У висновках дослідниця наголошує, що вивчення Одеського жіночого благодійного товариства відкриває можливість не лише прослідкувати еволюцію жіночої благодійності, а й глибше зрозуміти місце грецької громади в соціальному житті Одеси та роль жінок як активних творців міського культурного середовища.

Варто ще згадати, працю Ю. Ярцун «Повсякденне життя шляхти Київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)». Ця дисертація корисна тим, що дає

уявлення про повсякденне життя та соціальні ролі жінок шляхетного стану в Київській губернії, показує, які культурні та родинні практики формували їхні можливості, і дозволяє зрозуміти, як жінки могли впливати на суспільне життя через салони, благодійність чи приховану політичну активність. Вона створює контекст для аналізу життєвих траєкторій жінок привілейованих станів у кінці XVIII – першій половині XIX ст. [68, с. 113].

Однак узагальнюючих наукових студій про інтелектуальний та суспільний вимір жіночої благодійності в першій половині XIX ст. в Україні все ще бракує. Історіографічний огляд засвідчує, що питання участі українських жінок привілейованих станів у суспільному, політичному й культурному житті залишається поза межами цілісного наукового осмислення. Попри значний внесок окремих дослідників у вивчення жіночої освіти, благодійності, меценатства та родинних історій, наявні праці формують лише фрагментарне бачення проблеми.

Виявлені історіографічні прогалини засвідчують потребу у послідовному вивченні жіночого виміру української історії як невіддільної частини розвитку суспільства. Трансляція знань про цих жінок є важливою формою вшанування їхньої активності та громадянської позиції. Впорядкування й осмислення їхніх біографій, культурних ініціатив сприяє збереженню історичної пам'яті та формуванню усвідомлення про багатство жіночого внеску в історію України.

1.2 Джерельна база

Під час дослідження проблеми було проаналізовано комплекс опублікованих джерел, які за видовою ознакою та змістом можна розділити на декілька груп: нормативно-правові джерела; джерела особового походження, збірники документів.

До першої групи джерел належать нормативно-правові, які регламентували правовий статус жінок та визначали їх соціальний статус. У роботі було використані «Цивільне уложення» Російської імперії 1833 р., у якому уніфіковано цивільне та сімейне право на всій імперській території, включно з українськими губерніями, тим самим запровадивши загальноімперську правову базу, яка регулювала майнові, спадкові, шлюбні та договірні відносини. Це створювало правове підґрунтя для жінок привілейованих станів, а саме дворянок, представниць купецтва чи міщан. Закони визначали, що жінки цих соціальних станів мали право володіти майном, самостійно укласти угоди, успадковувати й розпоряджатися успадкованим. Завдяки цьому правовому статусу жінки могли мати певну економічну і правову автономію, що суттєво впливало на їхні життєві траєкторії: від шлюбу і спадщини до участі у благодійності, утриманні пансіонів чи незалежному майновому становищі.

Також до цієї групи віднесено заповіти. Це офіційні документи, що задавали юридичні рамки життя привілейованих станів. Такі як права жінок у шлюбі й родині, спадкові механізми, майнові повноваження. Заповітні акти показують, як ці права реалізувались на практиці. Зокрема заповіт Катерини Галаган демонструє її правовий статус власниці маєтностей і селян та фіксує волю звільнити підданих, що дає можливість аналізувати прихильне ставлення жінки до своїх підданих.

До другої групи належать джерела особового походження. Ця група включає комплекс опублікованих джерел, які за видовою ознакою можна розділити на щоденники, спомини, епістолярні джерела.

У роботі був використаний щоденник Г. Галагана, який допомагає відтворити соціокультурний контекст та обмеження для жінок привілейованих станів у першій половині XIX ст. [10]. Важливими для дослідження були спогади Павла Скоропадського про матір Марію Андріївну Скоропадську. Завдяки цьому джерелу вдалось реконструювати материнський портрет, родинні цінності та

зрозуміти якими були взаємини в родині [42]. Під час дослідження проблеми були також опрацьовані щоденники і записки Якова Марковича [39] та генерального хоружного Миколи Ханенка [17].

До групи особистих джерел належать епістолярні матеріали. Їх аналіз допомагає зрозуміти міжособистісні взаємини досліджуваного періоду. У кваліфікаційній роботі було досліджено листування Софії Вітт до Станіслава Щенсного Потоцького, які дозволяють простежити емоційний світ Софії, її повсякдення, соціальне коло та вплив на Потоцького [46].

Важливим для дослідження є видання до 25-річчя Колегії Павла Галагана, яке містить документи про рід Галаганів, історичні записки про колегію, біографічні відомості про членів родини Галаган [15]. Для дослідження ця праця корисна тим, що в ній міститься інформацію про родинний уклад в сім'ї Галаган та присутні конкретні та детальні відомості про жінок з роду, їхню участь у вихованні, підтримці родових стратегій та маєтностей, що формує цілісну картину та дає простежити роль жінок в козацько-старшинській родині.

Аналіз та синтез вказаних груп джерел забезпечує ґрунтовну основу для цілісної реконструкції становища і ролей жінок привілейованих станів у поділеному імперіями українському суспільстві.

1.3 Методологічні засади

Визначення методологічних засад є одним із ключових етапів підготовки кваліфікаційної роботи, оскільки саме воно надає логіку науковому пошуку та окреслює методи за допомогою яких можна перейти від постанови проблеми до її аргументованого розв'язання. Методологічна основа визначається потребою комплексно дослідити жіночу присутність у соціально-політичному та культурно-освітньому просторі, а отже поєднати загальнонауковий й спеціально-історичні підходи. Тому методологічний підхід у дослідженні розглядається як

поєднання наукових принципів і методів, що дають змогу послідовно аналізувати джерельний та історіографічний матеріал.

Дослідження спирається на принцип історизму, об'єктивності та системності. Принцип історизму дозволяє розглядати становище й діяльність жінок у контексті конкретної епохи та її змін, тобто у зв'язку з політичними, соціальними й культурними процесами, які відбувались наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Це дозволяє побачити розвиток жіночих ролей і можливостей у часі. Принцип наукової об'єктивності передбачає критичне ставлення до джерел і до наукової літератури, порівняння різних свідчень і уникнення однобоких оцінок, що особливо важливо при роботі з мемуарами, листами чи судовими матеріалами, де авторська позиція може бути суб'єктивною. Принцип системності орієнтований на те, щоб розглядати жіночі практики як частину ширших соціальних відносин: родинних, станових, культурних та правових і показати, як приватне життя жінок поєднувалось з їхнім виходом у публічну сферу.

У межах цих принципів застосовуються загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння та систематизації. Аналіз дозволяє виокремити основні складові жіночого становища й активності – соціальні, культурні, правові та розглянути їх окремо, синтез потрібний для поєднання цих спостережень у загальну модель розвитку, а систематизація допомагає впорядкувати великий масив фактів і знайти в ньому ключові закономірності.

Серед спеціальних-історичних методів важливим є проблемно-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-типологічний підходи. Проблемно-хронологічний метод дає можливість показати, як змінювались форми участі жінок в суспільному житті. Історико-порівняльний метод використовується для зіставлення становища жінок на українських землях та сусідніх польських землях, що допомагає краще побачити

особливості українського досвіду, який на той час був складним та перебував під впливами російської імперії та польських земель.

Провідним методом дослідження є просопографія, адже цей метод історичного дослідження передбачає опрацювання відомостей про чітко визначене коло людей з метою відтворення певного зрізу суспільства через створення так званої «колективної біографії». Її предметом виступають групи осіб, об'єднані спільною соціальною належністю – до певного стану чи класу, професії або фахової спільноти, суспільного інституту, а також спільним місцем проживання, роботи чи служби [36, с. 12].

Завдяки цьому методу можна визначити стратегії жіночої поведінки, пояснити, які чинники сприяли активності жінок, а які її обмежували, показати, як загальні життєві траєкторії відобразили загальні процеси епохи.

Цей метод став важливим при дослідженні постатей Варвари Рєпніної, Христини Алчевської та Єлизавети Милорадович саме через їхні біографії розкривається механізм того, як приватна ініціатива шляхетних жінок перетворилась на суспільно значущий чинник розвитку жіночої освіти. Просопографічне дослідження їхніх біографій робить видимими спільні риси їхнього покоління.

Особливо виразно можливості просопографії демонструє група «трьох Катерин» із роду Галаганів. На прикладі Катерини з роду Дараганів та Гудовичів фактично виконували функції управительок: опікувалися господарсько-майновими справами, зосереджували у своїх руках контроль над маєтностями й відповідали за збереження родового капіталу, а водночас відтворювали культурні й моральні засади сім'ї, передаючи дітям прихильність до українського середовища. Саме через персональні історії цих жінок стає зрозуміло, як традиції козацько-старшинської доби (вдова як повноправна розпорядниця майна, жіноча відповідальність за тяглість роду) продовжували діяти й у пізніший час.

Обрана методологія поєднує наукові принципи та комплекс методів, що взаємодоповнюють один одного. Загальнонаукові й спеціально-історичні підходи забезпечують послідовний аналіз джерел і контексту, а просопографічний метод дає можливість узагальнення жіночого досвіду. Саме таке поєднання робить можливим цілісне й наукове обґрунтування висвітлення ролі жінок привілейованого стану населення наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Таким чином, попри помітний розвиток «жіночої історії» та гендерних студій, участь жінок привілейованих станів у суспільно-політичному, культурному та освітньому житті України кінця XVIII – першої половини XIX ст. досі осмислена лише фрагментарно. Наявні праці зосередженні на окремих постатях, родах, аспектах освіти чи благодійності й не формують цілісної картини жіночого досвіду еліти. Попри те виявлено різноманітну джерельну базу – нормативно-правові акти, заповіти, щоденники, мемуари, епістолярій, візуальної та архітектурної пам’ятки. Висвітлення інформації про життя жінок привілейованих станів України кінця XVIII – першої половини XIX ст. виступає не лише дослідницьким завданням, а й способом збереження історичної пам’яті та визнання їхньої ролі в розвитку українського суспільства.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЖІНОК ПРИВІЛЕЙОВАНИХ СТАНІВ

2.1 Правове положення

Впродовж XVIII – першої половини XIX ст. на українських теренах поступово посилювався вплив російської держави, насамперед у державно-правовій сфері. Московія мала власну традицію правового регулювання становища жінки в суспільстві, що спиралось на інші підходи порівняно з українськими. Російська правова традиція була більш патріархальною і будувалася на «Домострої» XVI ст. Суспільна роль жінки обмежувалась колом її родини. Водночас українська традиція була демократичнішою. Позиції чоловіка та жінки в українській родині більше мали радше партнерський характер ніж підпорядкування.

За часів Гетьманщини українські жінки мали значну самостійність у господарстві або родинних справах. Вдови, дружини старшини управляли майном, складали заповіти, розподіляли спадщину. Дружини гетьманів і старшини часто мали реальну політичну, правову та майнову автономію. Вони видавали універсали, керували маєтками, ухвалювали рішення під час відсутності чоловіків, брали участь у державних справах.

В досліджуваний період спостерігалась уніфікація української державно-правової системи в рамках Російської імперії, що поширювалося й на регулювання становища жінок, проводячи його у відповідність до загальноімперських стандартів [41, с. 63].

Таким чином, поступова інтеграція українських земель до правового простору російської імперії призвела до запровадження єдиних моделей регулювання жіночого статусу. Це призводило до витіснення місцевих правових традицій і посилення залежності прав жінки від імперських норм, що своєю

чергою впливало як на структуру сім'ї, так і на ширші соціальні ролі жінок у суспільстві.

Для розуміння правового статусу жінок насамперед важливо окреслити хто саме належав до привілейованих станів населення. Тут у нагоді стає дослідження О. Карліни, яка вказує на те, що наприкінці XVIII ст. у Російській імперії в цілому склалась станова організаційна структура. Вона закріплювалась в законодавстві через надання певним групам безумовних і спадкових прав, існування станових організацій, окремих станових судів, а також формування специфічної станової самосвідомості й зовнішніх ознак приналежності до того чи іншого стану. У цій системі виділялись податні непривілейовані стани до яких входили міщани, сільські «обивателі». До напівпривілейованого стану входили купці гільдій, частина заможних городян, духовенство, а до панівного, по-справжньому привілейованого стану належало спадкове дворянство. Саме до цього кола привілейованих входило й чимало козацько-старшинських родин, які впродовж XVIII ст. були визнані російською владою дворянами й більшість інтегровані до імперської еліти [28, с. 2].

Традиційно соціальну структуру описують виділяючи чотири стани «природних обивателів»: дворянство, духовенство, міщанство й селянство. Такий підхід, підкреслює, що стани були не стільки пережитком середньовіччя, скільки результатом цілеспрямованої політики держави, яка прагнула впорядкувати суспільство й розмежувати групи за правами, обов'язками й престижем. Варто зазначити, що станові межі не були жорсткими, адже усередині окремих станів існували внутрішні підрозділи. Деякі категорії формально визначені як стан, не було суто спадковими, адже до них можна було потрапити завдяки службі, освіті чи успіху в торгівлі. Тому система станів поєднувала елементи правової фіксації й соціальної мобільності. Вона визначала привілейоване становище дворянства, включно з козацько-старшинськими

родами, що отримали дворянський статус. У порівнянні з міщанами, купцями чи селянами закладався умови для правового статусу жінок цих груп [28, с. 3-4].

Правовий статус жінки в імперському суспільстві невідривно пов'язаний зі сферою шлюбно-сімейного права, адже саме через врегулювання сімейних взаємин визначались її можливості й обмеження. Сім'я як один із найдавніших соціальних інститутів виникла раніше, ніж держава, тож питання становища доньки, дружини, сестри, невістки завжди було принципово важливим [41, с. 9].

У XVIII ст. у сфері сімейного права відбувались суттєві трансформації, зумовлені впливом європейських правових традицій на розвиток російського законодавства. Характерною рисою цього періоду стало панування канонічного права в регулюванні шлюбно-сімейних відносин, відповідно у визначення правового становища жінки. Саме церква відігравала провідну роль в формуванні та розірванні шлюбу, а також впорядкуванні внутрішньо-сімейних стосунків [41, с. 63].

Наприклад, стаття 25 «Зводу законів Російської імперії» від 1857 р. проголошувала, аби укласти шлюб потрібно було письмово або усно про це повідомити священника із свого приходу, а також про стан своєї нареченої. А стаття 27 зобов'язувала повідомити свого пастиря про можливі перепони для шлюбу [49, с. 5]. Відповідно до імперського російського законодавства розрив шлюбу міг статися через доведення факту перелюбу з боку одного з представників подружньої пари або нездатність до шлюбного співжиття; безвісна відсутність одного з шлюбних партнерів; шлюбний партнер відбуває покарання [49, с. 9].

Водночас своєрідність правового становища жінки на українських землях хоча і визначалася діючим законодавством, проте у більшій мірі була орієнтована на нормами звичаєвого права [41, с. 63].

Унаслідок поширення московської експансії правове становище жінок набувало виразно суперечливого характеру. Жінки всіх соціальних верст мали

проживати разом із чоловіком й не мали права працювати чи виїжджати кудись без їхньої згоди. Розлучення в межах православної церкви було майже недосяжним навіть для тих дружин, які зазнавали фізичного насилля, а практика юридичного розірвання шлюбу почала поширюватись лише наприкінці XIX ст. Однак, не дивлячись на очевидний тягар опіки, що особливо відчутно позначився на жінках, в українських регіонах імперії жінки мали суттєву перевагу, яка була майже невідомою їхнім західноєвропейським сучасникам. Заміжні жінки могли володіти майном і розпоряджатись ним як окремою від чоловіка власністю [81, с. 18].

Правові та звичаєві норми, що визначали становище жінки в родині та суспільстві, цікавлять нас передусім через реакцію суспільства на їх порушення. Відхилення від «належної» моделі поведінки дозволяє краще зрозуміти рамки дозволеного у традиційному середовищі, що можна описати через поняття девіантної поведінки – відхилення від усталених правил і норм, що часто викликало засудження. Для жінок привілейованих станів такі прояви майже не досліджені: епізоди порушень моральних, родинних чи правових норм згадуються переважно мимохідь. В. Маслійчук, аналізуючи «злочинну» поведінку жінок, спирався на матеріали повітових судів Харківського намісництва (1780–1796 рр.), що відображали конфлікт модернізаційних імперських реформ із традиційним українським устроєм. Кінець XVIII ст. на Слобожанщині характеризувався посиленням контролю над населенням, ліквідацією козацьких автономій та спробами регламентувати поведінку підданих, що в судових справах відображало як конкретні порушення, так і ширші трансформації соціальних норм [40, с. 197-198].

Дослідник проаналізував судові матеріали, що ілюструють характер родинних конфліктів через поділ майна, суперечки між свекрухами та невістками, а також спроби дочок передчасно заволодіти спадком, що іноді призводило до

позбавлення їх прав. Частими були й застілля з надмірним вживанням алкоголю, у яких брали участь чоловіки й жінки [40, с. 200-203].

Таким чином, хоча правовий статус жінок привілейованих станів визначався офіційним, важливим регламентуючим фактором залишалося звичаєве право. У порівнянні із жінками інших народів українки мали права власності, свободу у вирішенні господарських та майнових справ. Їх реальна поведінка могла виходити за межі усталених норм.

2.2 Можливості для самореалізації в освіті

Однією з ключових тем у вивченні жіночої історії є питання освіти. Тривалий час дівчата здобували знання переважно вдома. Певною, але доволі поодинокую, формою була також освіта при монастирях, яка не мала обов'язкового характеру.

Розвиток і формування жіночої світської освіти розпочалось лише в другій половині XVIII ст., коли на теренах російської імперії почали засновуватись інститути шляхетних дівчат. Оскільки більша частина українських земель входила до складу імперії, саме цей тип інституцій став для жінок першим зразком систематичного світського навчального закладу [61].

На початку XIX ст. на теренах України у великих містах почали відкривати перші інститути для шляхетних дівчат. У 1818 р. було відкрито інститути в Полтаві та Харкові, а згодом в 1829 р. в Одесі та в Києві у 1833 р. [53, с. 80].

Український письменник та громадський діяч Г. Квітка - Основ'яненко був одним із фундаторів Харківського інституту шляхетних дівчат. Він вирішував різні організаційні питання, займався добором персоналу та жертвував великі статки для добробуту інституту. Натомість відкриття інституту у Полтаві відбулось завдяки залученості Репіної Варвари Олексіївни, що була дружиною губернатора Миколи Репіна [53, с. 80].

Зовсім іншим було фінансування та утримання в Одеському інституті, адже тут найактивнішою роль відігравали купці міста, які вбачали вигоду в просуванні жіночої освіти. Натомість ініціаторами заснування інститутів в Полтаві та Харкові було місцева дворянство.

Уряд розумів важливість створення освітніх жіночих закладів виходячи з завдань посилення русифікації. Так, граф В. Левашков зазначав, що мешканці південно-західного краю, більшою мірою заможний стан, не прагне до прищеплення своїм нащадкам «корисних для держави» суспільних знань та вдосконалення морально. Для того аби виховати покірне покоління граф пропонував російському уряду зайнятися освітою жінок, адже вони мали вплив на світогляд своїх чоловіків та дітей [21, с. 102].

Є. Фон-Бранке, який був попечителем Київського округу, дав пораду, щоб керівництвом освітою в цьому краї взяло на себе російський уряд, бо молодь тут не проявляла інтересу до Російської імперії. Такі настрої зумовили відкриття у Києві в 1833 р. інституту шляхетних дівчат. Цей заклад став першою установою, що була відкрита завдяки повному сприянню уряду. Причина створення закладу полягала не у важливості просуванні жіночої освіти, а бажанні влади зрусифікувати населення через освіту [53, с. 80-81].

Дівчатам керівниці інституту повинні були прищепити вірність та відданість престолу та батьківщині. Також директорки відстежували поведінку дівчат, щоб знати про їхні наміри. Вихованок мали навчити бути працьовитими, лагідними, скромними та бути вдячними батькам, наставникам, бути гарними дружинами та в майбутньому матерями. Можна простежити, що навчання й виховання відбувалось в дусі імперського патріотизму. Проте на скільки це вдалося реалізувати складно визначити. Як зазначає дослідниця І. Жовта важко простежити чи вдавалось керівницям прищепити ті чесноти, бо немає джерел, які повною мірою дають відповідь на питання [21, с. 102].

Ще одним важливим інститутом, який відкрився на початку XIX ст. став Керченський інститут. Він виник завдяки сприяння князя Захарія Херхеулідзева. У Криму на його думку мав бути хоча б один заклад, який би давав освіту донькам купців, дворянкам, дівчатам із заможних родин. Втілити цю ідею допомогли працівники Керченського повітового училища, які за невелику плату погодились викладати в інституті [53, с. 80-81].

Викладання в інститутах відповідало духу тієї епохи, адже основними предметами в інститутах були закон божий, історія, географія, французька мова, танці, світські манери, ведення домашнього господарства та рукоділля [19].

Важливим постає соціальний чинник у системі жіночої освіти. Інститут благородних дівчат виконував соціальну функцію, оскільки до нього могли вступати дівчата із збіднілих дворянських родин та сироти. Під час вступу першочергове право мали нездатні до забезпечення сироти та дівчата у яких батьки були поранені чи загинули на службі. Для багатьох дівчат навчання в інституті ставало шансом формування власної особистості, втечею від пильного батьківського контролю, свідомо сформуватись та можливістю культурно збагатитись. Саме такі заклади відкривали шлях до суспільного та культурного середовища [47, с. 21-24].

Виникнення інститутів змінило уявлення в суспільній свідомості про жінку. Раніше головним критерієм аби вдало укласти шлюб була лише краса та манери, а згодом набуває значення освіченість молодої дівчини [53, с. 83].

Велике значення в інститутах мали керівниці освітніх закладів. На прикладі Київського інституту можна простежити, що до числа керівниць інституту входили дами переважно дворянського походження, що стали удовами. Немає чіткого критерію за яким підбирали директорок, однак можна відстежити, що вони мали гарні соціальні зв'язки. У відомствах закладів, що підпорядковувались імператриці Марії вказано, що в обов'язки керівниць входило контроль за заняттями інституток, що включало спостереження за

їхньою поведінкою на заняттях та контроль домашніх завдань. Також стежити за цим допомагали класні дами. В обов'язки керівниці також входило стежити за читанням вподобаних нею книг та вивчення дівчатами іноземних мов. Тут у нагоді постає образ Ольги із твору Івана Нечуя-Левицького «Хмар», якій важко давалась наукова література, однак вона з легкістю опановувала романи. Керівниці та класні дами мали своїм прикладом надихати інституток, щоб ті вбирали в себе їхню поведінку та наслідували їх [21, с. 95-99].

Правилами інститутів передбачалось, що дівчата полишають свою родину на період навчання. Такі міри були важливими для виховного процесу. Дозвіл на від'їзд з інституту надавався у разі смерті когось з рідних, але і це було можливим лише у супроводі класних дам. Батькам дозволялось відвідувати своїх дітей у святкові дні. Суворі правила мали позбавити вихованок негативного впливу від зовнішнього середовища. Однак таке виховання було доволі суперечливим, адже вихованки жили в ізоляції та не мали чіткого уявлення про життя за межами інституту [53, с. 83].

Всіма засобами буття: одяг, книги, їжа, форма забезпечував інститут. У всіх дівчат була однакова форма. Таким чином, можна побачити, що правила інститутів відзначались суворістю та регламентованістю усіх аспектів життя вихованок. Вони були спрямовані на формування дисципліни, моральної чистоти та покори.

Важливою складовою в організації виховного середовища в інститутах був патерналізм. Клас мав стати великою сім'єю класної дами та вихованок. Наставниця повинна була добре знати характер дівчат, допомагати їм та керувати ними. Тому вона мала бути поруч, знати про їхню успішність в навчанні. Вміти передбачити їх дії, бачити на що знатні дівчата, слідкувати за зовнішнім видом. У рамках педагогічної корекційної роботи щодо порушення поведінки класна дама проводила індивідуальні моральні бесіди з настановами, що запобігало введенню покарань [63, с. 96].

Цікавим постає питання покарань дівчат в інституті. Покаранню підлягали порушення поведінки, галас під час занять, погана успішність, псування речей інституту, зверхнє ставлення до персоналу в інституті. Окрім профілактичної бесіди, у якості покарання вихованку могли позбавити можливості побачитись з батьками або ж скорочення терміну перебування дома. Передбачались також і публічні покарання [20, с. 20]. Одна з керівниць Київського інституту запровадила своєрідне покарання, яке передбачало позбавлення права покараної вихованки поцілувати її руку. Варто зазначити, що таку практику проводила лише одна викладачка [21, с. 104].

Не дивлячись на сувору дисципліну, покарання в інститутах були помірковані та переважно не порушували правил людської гідності. Можна простежити, що у вихователях простежувалось дві характеристики – вимогливість та доброта. Основна мета покарання полягала у вихованні. Деякі директорки, як зазначають вихованки, навіть не призначали покарання, залишаючи дівчат на власний суд совісті, що було найвищим рівнем морального виховання [47, с. 66].

Порівнюючи інститути з тогочасними родинними або чоловічими навчальними закладами, стає очевидно, що в інститутах було прогресивне ставлення до дітей. Адже у сім'ї зустрічались випадки побиття дітей з привселюдною лайкою, натомість в інститутах фізичне покарання було забороненим [20, с. 25].

Важливе місце у вихованні дівчат займав релігійно-моральний аспект. Метою якого було виховання моральних релігійних почуттів та зміцнення віри у дівчат, що мало стати невід'ємною частиною їхнього буття та те на чому мала б будуватись їхня особистість [63, с. 96]. Окрім студіювання закону божого, вихованки були зобов'язані постійно відвідувати церковні служби, з ними проводили настановчі бесіди священнослужителі. Проте за словами одного із

київських вікаріїв П. Успенського для деяких класних дам був характерний досить формальний підхід до релігійного виховання [21, с. 98-101].

В інститутах вивчали російську мову, що для деяких вихованок було складним і незрозумілим. Так багато хто з вихованок Харківського інституту шляхетних дівчат до вступу не мав практики спілкування в повсякденному житті не лише іноземними мовами, а й російською. Це свідчить про те, що набуті вдома знання та сімейний уклад були українськими, а російська мова була для них чужою.

Як зазначає Т. Сухенко дівчатам які походили з українських родин було важко сприймати інформацію на чужих для них російській та французькій мовах. Адже саме на них велось викладання. Можна дійти висновку, що русифікація гальмувала процес навчання та ламала уклад та традиції, сприяла знищенню відчуття рідної мови [53, с. 83].

Вихованки проводили весь свій час в інститутах. Керівництво інститутом та класні дами були доволі спорідненні з ними. Тому коли справа стосувалась шлюбу вони також активно брали в цьому участь. У статуті Харківського інституту розгляду цієї теми був присвячений цілий розділ. Чоловік який бажав одружитись з вихованкою мав подати спеціальне прохання до керівниць закладу. Вони розглядали це прохання беручи до уваги матеріальне становище, моральні засади, положення в суспільстві та вирішували чи претендент гідний вихованки [53, с. 83].

Таким чином, інститут впливав на подальшу долю дівчат та надавав матеріальну допомогу коли вихованки, у яких не було опікунів, залишали стіни закладу.

Повертаючись додому після навчання, вихованки приносили у своє життя та життя близьких нові звички, манери та моральні орієнтири. Значна кількість випускниць, які походили з дворянських, але небагатих родин, здебільшого виходили заміж за дрібних чиновників, які були нижчі за рівнем освіти [47, с. 52].

Інститути шляхетних дівчат на теренах України були першими офіційними жіночими закладами середньої освіти. Вони допомогли жінкам усвідомити себе за межами родини, надати можливість власному розвитку, не дивлячись на недоліки, які були присутніми в організації освітнього процесу.

Таким чином, на теренах України, що входили до складу Російської імперії на початку XIX ст., було засновано п'ять інститутів шляхетних дівчат. Вони стали осередками формування світської жіночої освіти, морального виховання та культурного розвитку, відкривши жінкам можливості для самореалізації. Водночас освітній процес супроводжувався русифікацією, що призводило до асиміляції представниць українських родин.

2.3 Громадська діяльність жіноцтва

Одним із напрямів громадської діяльності жінок на початку XIX ст. стала благодійність. Це той напрям, який давав можливість жінкам вийти за межі своєї родини і проявити себе у суспільно-корисній справі, не порушуючи морально-ціннісні норми суспільства. Благодійність підтримувалась також церквою, що додавало цій справі особливої суспільної підтримки.

Бажання жінок до освіти та самореалізації, поряд із обмеженими можливостями їхньої участі в діяльності державних установ, зумовило виникнення жіночого благодійного руху [56, с. 57-58]. Поступово благодійна діяльність перетворилась для жінок на одну з небагатьох легітимних сфер, де вони могли проявляти ініціативу. Саме в межах цього процесу жінка здобуває статус важливого суб'єкта благодійності. Важливим підґрунтям розвитку жіночої благодійності стало законодавчо закріплене право жінок володіти власністю незалежно від їхнього сімейного статусу. Це дало змогу представницям різних соціальних прошарків не лише брати участь у благодійності, але й самостійно організовувати її, фінансуючи школи, лікарні, притулки та інші установи

соціальної підтримки. Важливо також враховувати, що на теренах російської імперії масштаби роботи жінок, форма взаємодії, національний та соціальний склад мали суттєву різницю[10, с. 17].

Яскравою постаттю української благодійності була Варвара Олексіївна Рєпніна (1778 – 864), онука останнього гетьмана Кирила Розумовського. У дитинстві Варвару відлучили від матері її вихованням займалась тітка по лінії батька Парасковія Кирилівна. Варвара упродовж всього свого життя мала теплі спогади про тітку. Дівчина для того часу отримала елітну освіту, яку здобула дома [25, с. 109].

Згодом дівчина вийшла заміж за Миколу Григоровича Рєпніна, який був військовим, державним діячем, очільником Малоросійського генерал-губернаторства [24, с. 56].

Варвара була надзвичайно розумною, енергійною та доброчесною особистістю. Вона прагнула активної суспільної діяльності. У час, коли її чоловік був генерал-губернатором в Саксонії, вона активно займалась благодійністю та надавала грошову допомогу саксонцям, які потребували цього.

Важливим у її діяльності постає заснування в грудні 1818 р. в Полтаві інституту шляхетних дівчат. Ще у 1816 р. Варвара та її чоловік приїхала до Полтави. Жінка була ініціатором та сприяла розвитку жіночої освіти у місті. Вона відкрила при своєму маєтку на власні кошти заклад для 12 дівчат зі збіднілих дворянських родин. Однак Варвара зрозуміла, що такий заклад не вирішить проблеми освіти, тому вона звернулась до полтавського дворянства аби погодити ідею створення жіночого закладу для дворянства. Таким чином у місті виник інститут шляхетних дівчат [25, с. 110].

Інститут створений за ініціативи Варвари Олексіївни Рєпніної-Волконської проіснував сто років та виконував свою основну мету виховання дівчат заможного походження. Померла жінка у 1864 р. Відомостей, де вона похована

немає, однак за однією з версій її тіло показується разом з її чоловіком у родинному склепі під церквою Успіння в Прилуцькому повіті [26, с. 51].

Таким чином, пані Варвара є важливою постаттю просування жіночої освіти. Всі свої ідеї освіти вона втілювала в інституті та допомагала дівчатам. Вона спиралась на ідеї вихованості, доброзичливості, християнських цінностей, які були передані дівчатам у процесі навчання. Її діяльність сприяла формуванню нового типу жінки яка була освіченою, морально стійкою та активною в межах того часу. Пані Варвара показала, що виховання жінок має велике значення для майбутнього суспільства, адже саме жінки формують моральні засади родини.

Для розуміння жіночої благодійності є значущим приклад благодійності на теренах Одеси. Бажання одних верст населення підтримувати інші, які потребують допомоги, має глибоке історичне коріння. Основні форми благодійності в південних губерніях почали формуватися у другій половині XVIII – першій половині XIX сторіччя [10, с. 16].

Показовим у цьому відношенні є діяльність Одеського благодійного товариства. Історія його заснування почалась 18 лютого 1829 р., коли міністру внутрішніх справ надіслали проєкт створення в Одесі «Новоросійського жіночого товариства піклування над бідними». Вже 12 квітня 1829 р. його дозволили відкрити за затвердженням статутом. Згодом у газеті «Одеський вісник» було опубліковано оголошення про намір створити товариство, запрошуючи до нього благородних пані, які були готові вносити грошові внески для його діяльності. Серед основних напрямків діяльності робити товариства за проєктом було: виховувати та турбуватись про сиріт, допомагати хворим скаліченим та бідним, а також пошук нових коштів для допомоги нужденним [35, с. 226-227].

Попри офіційний дозвіл, влада відтягувала затвердження статуту. Товариство змогло почати роботу лише через чотири роки. Це пояснюється тим, що у цей період був поганий урожай хлібу в цьому краю. Люди почали

переїжджати до міст у надії врятуватись від голоду. У газеті «Одеський вісник» в листопаді 1833 р. йшлося, що затверджене імператором Новоросійське жіноче товариство опіки над бідними офіційно почало свої засідання. Була створена Рада товариства, яку очолила Є. Воронцова. Засідання Ради відбувалось щотижня в оселі Графині Р. Едлінг. Княгиня М. Гагаріна з травня 1854 р. почала очолювати товариство [35, с. 227].

Основна мета його діяльності полягала в наданні допомоги всім нужденним, не залежно від соціального стану, статі, віри та віку. Основним в діяльності стало надання допомоги дітям-сиротам. З часом товариство відкрило будинок-сиротинець. У ньому перебувало 45 дітей, які отримали опіку та можливість здобуття початкової освіти. Згодом кількість дітей у сиротинці зросла.

Новоросійському жіночому товаристві опіки над бідними вдалося розгорнути свою діяльність. Їх благодійний фонд формувався із членських внесків, пожертв приватних осіб. Товариство мало декілька торгових міст, прибутки від здачі в оренду яких також спрямовувались на благодійні цілі. Окрім будинку для дітей сиріт, Новоросійське жіноче товариство своїм коштом утримувало будинок для літніх жінок та будинок для прочан, де всіх хто мав потребу міг знайти там прихисток [56, с. 58].

До когорти відомих одеських благодійниць входила Роксандра Стурдза-Едлінг (1786 – 1844), яка була графінею, походила із знатного молдавського роду Стурдза. Її батьком був генерал-майор Скарлат Дмитрович, дійсний статський радник та цивільний губернатор Бессарабії. Матір'ю – Султана Костянтинівна, яка належала до впливового грецького роду Мурузі. Її батьком та дідом Роксандри, був Костянтин Мурузі – господар Молдавського князівства з 1777 – 1782 рр. [56, с. 58-59].

У 1816 р. Роксандра вийшла заміж за графа Альберта-Каєтана Едлінга, який був міністром закордонних справ Саксан-Веймарського двору. Жінка була

відомою своєю благодійною діяльністю в Одесі, адже нею було створено Архангело-Михайлівський жіночий монастир, який був призначений для дівчат, що походили з стану духовенства. Разом із Роксандрою благодійністю займався її брат, однодумець Олександр, який також допомагав нужденним. Жінка заснувала дівочий монастир на теренах Великофонтанського мису.

Вона також допомогла відкрити лікарню та училище для дітей з бідних родин. До останніх днів жінка була активною членкинею Одеського благодійного товариства. Вона зазначала, що буде працювати стільки, скільки можна у площині благодійності [48]. Значну частину свого майна Роксандра заповідала на благодійність.

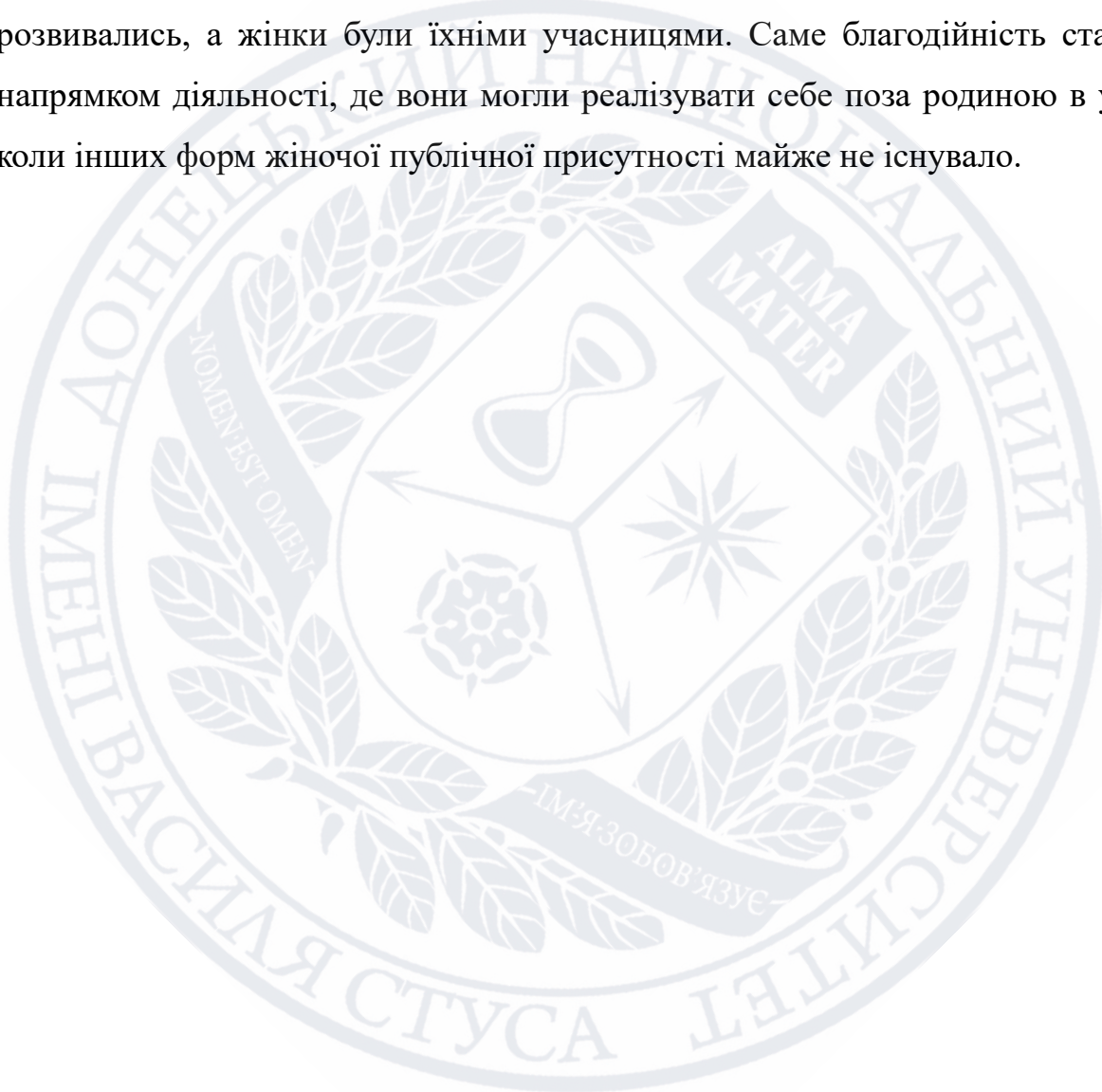
Отже, постать Роксандри є прикладом того, як поєднання високого походження, освіти та глибоких моральних переконань може бути спрямоване на благодійність. Її діяльність засвідчує становлення жіночого благодійництва як важливого соціального явища ХІХ ст., а також демонструє, що участь жінок у громадському житті відіграла значну роль у розвитку культурного та духовного життя Одеси.

Таким чином, приклад одеського жіночого благодійництва наочно демонструє, наскільки складно було жінкам першої половини ХІХ ст. реалізувати будь-яку публічну ініціативу. У спробах того аби товариство взагалі могло почати свою роботу велось багаторічне листування. Виникали проблеми з затримкою статуту, залежність від імператорського дозволу й місцевої адміністрації ілюструють бар'єри, які доводилось долати жінкам задля досягнення мети.

На цьому тлі ще виразніше проступає здатність жінок діяти самостійно. Яскравим прикладом є Роксандра Едлінг, яка в умовах домінування стереотипу домашньої паньанки, вихованої виключно для родини, наполегливо виборювала для себе право діяти в публічному просторі, використовуючи свій статус, освіту й ресурси на користь міської спільноти. Саме через благодійність жінки

отримували можливість вийти за межі приватної сфери, залишаючись при цьому в соціально прийнятих рамках.

Важливо також наголосити, що часто жіночу благодійність пов'язують із другою половиною XIX ст., однак на прикладі одеського благодійного товариства можна простежити, що вже в першій половині XIX сторіччя благодійні ініціативи розвивались, а жінки були їхніми учасницями. Саме благодійність стала тим напрямком діяльності, де вони могли реалізувати себе поза родиною в умовах, коли інших форм жіночої публічної присутності майже не існувало.



РОЗДІЛ 3

ЖІНКИ – НАЩАДКИ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШИНСЬКИХ РОДІВ

3.1 Жінки з роду Галаган на сторожі традиційних цінностей

Дослідження доль представниць старшинських родів ускладнене не лише через домінування чоловічої оптики на історії, а й асиміляцію української еліти наприкінці XVIII – на початку XIX ст. У результаті ліквідації Росією залишків автономного устрою на українських землях, запровадження ряду заходів спрямованих на урівняння в правах української старшини з російським дворянством, у досліджуваній період спостерігалась денационалізація української еліти, набуття представниками цієї групи життєвих практик властивих російському дворянству.

В умовах тиску та засилля російського, не багатьом родинам вдавалося зберігати свою національну ідентичність та історичну пам'ять про козацьку добу. Прикладом варіативності життєвих траєкторій жінок старшинських родів може слугувати козацько-старшинський рід Галаганів. Піднесення роду, який був започаткований Гнатом Галаганом, припадає на XVIII ст. [3, с. 16]. У наукових дослідженнях велику увагу приділено висвітленню чоловічих постатей з роду Галаган та деінде згадується в загальних характеристиках про жінок. Які у свою чергу відіграли важливу роль в збереженні роду та уможливили його існування. Цікавими постають Катерини з цього роду, які були дружинами спадкоємців роду Івана, Григорія, Павла Галаган.

Варто наголосити на тому, що українське дворянство переживало складний період переходу від давніх козацьких традицій, що поступались у XVIII ст. формам поведінки, звичаям і культурним моделям, які були притаманні російському дворянству. Поступово європейський спосіб життя ставав орієнтиром для місцевої знаті. Разом із новими звичками, заняттями та ідеями,

сповненими вольтеріанського духу, а з іншого – з теренів Російської імперії поширювалась моделі поведінки й побуду, пов'язані з кріпосницькою системою, яка утвердилась як основа дворянського устрою. Законодавство лише посилювало цей процес, і багато землевласників скористались нормами кріпосного права [15, с. 13].

Катерина Галаган з роду Дараганів є яскравою представницею жіноцтва сім'ї Галаган. Жінка мала непростий характер, була вольовою та любила і дбала про тварин [50]. У 14 років вона вийшла заміж за Івана Галагана, якому на той час було близько 17 років. Варто зазначити, що у колах феодального дворянства була найдовше збережена традиція укладання ранніх шлюбів. Іван Галаган не був активним у межах свого роду та не залишив слідів діяльності у власних справах та суспільних. Натомість діяльність Катерини була протилежною. Жінка залишила помітний слід в господарсько-майнових та особистого характеру справах, що свідчить про її вагомую роль у збереженні та розвитку сімейної спадщини [5, с. 117].

Через кілька років після шлюбу, подружжя за спільною згодою почало жити окремо. Катерина переїхала жити до села Ювковці під Прилуками, яке придбала власним коштом. Іван Галаган навіть прагнув розлучення, однак Катерина не погодилась, прагнучи зберегти добробут дітей. У її володінні перебувало понад сотня селянських родин, про що свідчить заповіт 1823 р. Після смерті братів, Катерина отримала значну спадщину – маєтки у Козельцькому, Золотоноському та Лохвицькому повітах, що перевищували за розміром статки її чоловіка. Під кінець XVIII ст. родина володіла понад десятьма тисячами селян, які майже на половину припадали під керівництво жінки [5, с. 117].

У Покорщині, де мешкала жінка, її оточували численні сусіди – власники старостівських дворів, які ставились до неї з великою повагою. Жінка вирізнялась строгістю й непохитністю, через що багато хто її побоювався. Вона любила порядок, красу, захоплювалась квітами, утримувала багато маленьких

собак, яких брала із собою під час поїздки маєтками або в гості. Вона мала окрему бричку для своїх численних собак і навіть утримувала спеціальну служницю, яка доглядала за ними. Близьким, що мешкали з нею було непросто через її суворість і владний норов. Не дивлячись на це Катерина Галаган відзначалась справедливістю та щирою турботливістю про своїх селян і суворо карала управителів за будь-які зловживання [15, с. 11].

Її можна назвати справжньою українською пані того часу, адже вона була жінкою великого авторитету й вагомим впливу, представницею старого українського дворянства. Вона славилась гостинністю – охоче приймала гостей, влаштовувала щедрі обіди, хоча сама дотримувалась суворого посту. Її побожність виявлялась в простоті одягу, у дотриманні релігійних приписів і важливим постає те, що в побуті вона розмовляла українською мовою. Щороку жінка відвідувала Київ, роблячи щедрі пожертви Києво-Печерській лаврі, а в колишньому жіночому монастирі біля Покорщини облаштувала для себе домовий храм [15, с. 12].

Діти подружжя продовжили рід Галаганів, у них народилось дві доньки Віра та Уляна та син Григорій. Згодом доньки вийшла заміж за сербських офіцерів – Федора Чорбу та Івана Стоянова, однак ці шлюби виявились невдалими. Син подружжя Григорій Іванович здобув освіту в Лейпцигу, де збереглись його навчальні записки німецькою мовою. Повернувшись на терени Російської імперії, він вступив на військову службу й мав добру репутацію як освічений і приємний у спілкуванні чоловік. Однак суворий характер матері вплинув на долю її сина. Не зумівши знайти спільну мову з нею й витримати життя у Покорщині, він оселився окремо у родовому маєтку в Сокиринцях. Сімейні негаразди, що були в родині, розбіжності в поглядах і спосіб життя поступово віддалили сина від матері. М'який і веселий за вдачею, Григорій легко піддавався впливу свого оточення [15, с. 13].

Жінки не схвально ставилась до способу життя свого сина, насамперед його ставлення до спадкового майна, господарства та манери поведінки. Вона розпочала проти Григорія низку судових процесів, про що свідчать кілька томів справ, зокрема «Судові справи Катерини Юхимівни Галаган із сином Григорієм за розпусту, пияцтво, непослух», що в своєму дослідженні висвітлює Марина Будзар. У позовах мати дорікала своєму синові за легковажне ставлення до родового добра, пияцтво, розгульний спосіб життя, за безпідставну щедрість до слуг і сторонніх осіб, яким він дарував хліб, гроші, худобу не поважаючи пам'ять батька та легковажно ставлячись до його майна. Однак позови жінки не обвінчалися успіхом і Прилуцький повітовий суд 1792 р. і Сенат ухвалили рішення на користь Григорія Галагана, однак суперечки між матір'ю і сином продовжувались. Таким чином, Катерина прагнула зберегти майнову цінність родових маєтків і свій вплив на сина, який піддався тогочасним тенденціям, поширеним серед російського дворянства та під польським впливом. Жінка твердо стояла на своїх позиціях, сподіваючись на зміни в поведінці сина, однак їхні уявлення про життя виявилися різними. Катерина вбачала своє завдання у збереженні напрацьованого поколіннями добробуту, раціонального управління господарством і контролі над родовими статками, тоді як її син прагнув безтурботного способу життя, що суперечило традиціям родини.

Одним із ключових чинників, на яких ґрунтувався світогляд Катерини Галаган, була її глибока побожність. Саме релігійна свідомість визначала багато її вчинків та рішень. У Преображенському храмі збереглась плащаниця на якій зазначалось про пожертву жінки [4, с. 356].

Вона активно підтримувала розвиток духовного життя на місцях і сприяла розбудові церков. Зокрема, у 1818 р. Катерина доклала значних зусиль до зведення мурованої Успенської церкви в селі Піски на Лохвиччині [60]. За однією з версій, саме вона у 1822 р. виступала фундаторкою будівництва Михайлівської церкви в селі Мостище, яке було придбано її батьком, що може свідчити про її

прагнення не лише зберегти релігійні традиції свого роду, а й залишити по собі спадщину, пов'язану з доброчинністю та жертівністю [16].

Григорій Галаган був одруженим на Ірині Антонівні Милорадович. Брати Милорадович жили поблизу володінь Галаганів і мали великий вплив на Григорія. Саме вони були ініціаторами укладання цього шлюбу. Ірина була на декілька років старшою за свого чоловіка. Вона було доброю, розсудливою та терпіла розгул тодішнього дворянського життя. Незабаром спосіб життя Григорія Івановича значно позначився на його здоров'ї і він помер у 1808 р. У подружжя було троє дітей: два сини – Петро, Павло та дочка Парасковія. На плечі Ірини лягла опіка над маєтками та вирішення боргових питань її чоловіка. У вирішенні цих питань її допомагала свекруха Катерина, яка проявляла турботу до жінки та своїх онуків. Однак Ірина почувала себе погано будучи обтяженою великою кількістю справ і згодом померла. Вихованням та опікою дітей продовжила займатись Катерина [15, с. 13-14]. Жінка була розсудливою та дбайливою піклуючись про своїх селян та даючи настанови своїм онукам, як потрібно ставитись до підданих. Вона усвідомлювала, що селянин який мав свій достаток не був навантажений надмірними податки виконував свої обов'язки жвавіше та ефективніше. Звертаючись до своїх онуків Петра і Павла, Катерина застерігала їх від легковажної поведінки, наголошуючи на необхідності турботи про підданих.

Підтвердженням благого ставлення Катерини до своїх підданих є випадок, коли її колишні кріпаки, отримавши за заповітом 1825 р. «відпускні листи» разом з грошовою винагородою, звернулись з проханням до імператора залишити їх у підданстві Петра та Павла Галаганів. ган, запевняючи, що ніколи не будуть претендувати на свободу. Як зазначає Марина Будзар, такий випадок яскраво демонструє специфіку суспільної свідомості тогочасного селянства – зокрема дворової прислуги, яка через тривале перебування в умовах залежності втратила прагнення до самостійності та звикла до патерналістської опіки [5, с. 117]. Водночас це може свідчити про те, що жінка створила доволі комфортні умови

для своїх підданих, які були засновані на взаємній довірі, турботі та певній моральній відповідальності перед своїми підданими.

Отже, постать Катерини Галаган із роду Дараганів яскраво уособлює жінку, яка у своїй діяльності поєднувала риси сильної, вольової представниці українського старшинського роду. Її життєвий шлях свідчить про високий ступінь господарської самостійності, моральну принциповість і здатність до прийняття рішень, які мали довготривалий вплив. Її вдалось зберегти економічну стабільність родових маєтків та утвердити ідею моральної відповідальності поміщика перед підданими, що вирізняє її серед інших представників тогочасної знаті. На прикладі Катерини з роду Дараганів можна простежити, що жінки української знаті могли відігравати вагомую роль у соціально-господарському та духовному житті суспільства, ставши носіями традиції та пам'яті української еліти у складних історичних обставинах.

Важливою для розгляду є постать Катерина Гудович, яка була дружиною Павла Галагана. Вона походила з родини, яка мала козацько-старшинське коріння та у цей час маючи вагоме місце в імперській еліті. Саме в цей період активізувався процес інтеграції українських земель до складу російської імперії, що значною мірою позначилось і на долях місцевих заможних родин. Її дід, Василь Андрійович, займав посаду генерального підскарбія Війська Запорізького, а бабуся, Марія Степанівна, походила зі знаного козацького-старшинського роду Миклашевських [5, с. 118].

Катерина належала до знатної родини з високим соціальним статусом. Її шлюб з Павлом Галаган був вигідним не матеріально, а в більшій мірі через родинні зв'язки та вплив роду. Подружжя побралось коли Павлові було 21 рік, а Катерині – 31 рік. Попри різницю у віці, подружжя жило у зразковій злагоді й взаєморозумінні – ніщо не затьмарювало їхнього сімейного щастя. Після весілля вони переїхали до родового маєтку в Сокиринцях що на Чернігівщині [5, с. 118]. Подружжя Павла та Катерини пережили важку втрату – їхні перші твоя дітей

померли ще в ранньому віці. Лише в 1819 р. в подружжя народився син Григорій, а через три роки донька Марія. Після одруження Павло Григорович вийшов у відставку і вже не повертався до державної служби, окрім виконання обов'язків почесного наглядача одного з повітових училищ. У дворянських виборах участі він не брав.

Павло Галаган був гостинним господарем, однак спілкувався вибірково – лише з тими, кого вважав інтелегентними, освіченими й близькими за духом. Чоловік мав глибоку любов до всього витонченого та гармонійного, володів природним відчуттям краси. Галаган ідучи в ногу з європейськими тенденціями перетворив Сокиринці на справжню перлину садово-паркового мистецтва [15, с. 16-17].

Питання господарювання та вирішення фінансових справ лягали на плечі Катерини. У свою чергу чоловік повністю довіряв своїй дружині та підтримував її рішення. Підтвердженням цих слів є лист братові Петру в якому він визнавав господарську кмітливість Катерини, зазначаючи, що завдяки їй вдається здійснювати вигідні покупки, купуючи все вполовину дешевше [5, с. 119]. Таким чином, можна дійти висновку, що жінка була розсудливою, кмітливою та вправно розпоряджалась коштами зберігаючи сімейний бюджет.

На плечі жінки, після смерті її чоловіка, лягло постійне управління маєтностями, що вимагала постійного контролю, це може вказувати на сильний характер жінки та на її прагматичний розум. Жінка брала активну участь у веденні маєткових справ.

Цікавим постає те, що після одруження сина Григорія головне право власності на родинне майно залишалось за нею. Головною розпорядницею маєтностей залишалась Катерина. Такий стан справ відображає збереження у родині Галаган певних рис традиції козацької доби, коли заради збереження родового майна вдови отримували повні права на управління маєтностями [5, с. 119].

Вона була нетиповою представницею роду, адже першою з жінок роду Галаганів вела світське життя. Жінка подорожувала Європою, виявляючи широкий культурний світогляд і зацікавленість мистецтвом [5, с. 119].

Катерина з роду Гудовичів була однією з яскравих представниць української еліти, чия постать уособлює перехід від традиційного уявлення про роль жінки як хранительки домашнього вогнища до активної учасниці соціально-економічних процесів. Вона постає як незалежна в судженнях, діяльності в господарській і культурній сферах, яка водночас залишається вірною родинним традиціям і цінностям. Її життєвий шлях є свідченням того, що навіть у межах імперських структур жінка зуміла зберегти власну ідентичність.

Цікавою особистістю є Катерина з роду Кочубей. Подібно до Гудовичів, рід Кочубеїв мав глибоке козацько-старшинське походження, згодом перетворилися на частину найвищої імперської аристократії. Чоловік Катерини пишався її походженням, зазначаючи, що рід Кочубеїв користується вагомим авторитетом у суспільстві, завдяки заслугам численним представникам роду.

У віці 21 року Катерина вийшла заміж за Григорія Галагана. Шлюб став прикладом успішної родинної стратегії, яка була властива Галаганам упродовж декількох століть [15, с. 21]. На відміну від двох інших представниць жіночої лінії роду Галаган, Катерина з роду Кочубей поєднала своє життя з чоловіком, який чітко усвідомлював своє життєве призначення, мав активну громадянську позицію [5, с. 120].

Григорій Галаган активно займався громадською діяльністю, був освіченою людиною, відомим меценатом та колекціонером, знався на справах господарювання та за короткий час збільшив рентабельність маєтків, що на той час було рідкісним явищем з урахуванням кризи господарств поміщиків [57]. Варто відзначити, що повертаючись на рідні терени його переповнювало неосяжне почуття радощів того, що він бачить своїх співвітчизників [54].

Важливим для розуміння ціннісних орієнтирів подружжя Галаган є те, як саме вони проводили своє дозвілля. У нагоді стають подорожі, які ставали формою самопізнання й інтелектуального зростання. У подорожніх записках Григорія Галагана виразно простежується відвідування картинних галерей, палаців та соборів, огляд собору Святого Марка, пам'ятки Помпей та інше. Під час таких мандрівок подорож не обмежувалась оглядом визначних місць, відбувалось також спілкування з місцевими мешканцями різних міст, з метою зрозуміти їхні звичаї, манери, повсякденний уклад. Деякі відстані подружжя долали в екіпажах, на паротяхах, користуючись човнами, у Венеції – гондолами, іноді сідали на віслуків, багато ходили пішки, що додатково давало відчуття простору й ознайомитись з місцевими традиціями [38, с. 142-143].

Такий спосіб подорожування свідчить, що дозвілля було тісно пов'язане з освітою, розширенням світогляду та культурним самозбагаченням. Мандрівки ставали продовженням інтелектуальної біографії й важливим інструментом формування цінностей.

Шлюб був укладений без урахування думки Григорія Галагана, однак він з повагою та турботою ставився до своєї дружини. Після шести років шлюбу в подружжя народився довгоочікуваний син Павло, який був центром їхнього життя. Батьки приділяли надзвичайно велику увагу вихованню сина, прагнучи сформувати його як свідомого українця, оточуючи його середовищем української культури, фольклору та мови. Батьки наголошували йому на тому, що він українець і його рідна мова українська. Окрім української мови та культури хлопчик вивчав природничі науки та іноземні мови. Однак життя Павла не було довгим у віці 16 років він захворів та помер. Хлопець був останнім прямим нащадком з роду Галаганів [11].

Григорій обговорював з дружиною найбільш складні суспільні проблеми, що свідчить про глибоку взаємоповагу та рівноправність їхніх взаємин. Налагоджені взаємини та довіра дозволяли чоловіку ділитись з дружиною

моральними дилемами. Катерина Василівна, як інші представниці жіночої лінії, не була в тіні справ свого чоловіка. Їхній шлюб був побудований на засадах поваги та взаєморозуміння, що давало їй змогу брати активну участь в обговоренні як найбільш значущих родинних справ, так і гострих суспільних проблем, які поставали перед подружжям [5, с. 121].

Постать Катерини з роду Кочубеїв поєднала в собі глибоку людяність та інтелігентність. Становище Катерини відрізнялось від представниць попередніх поколінь, адже на них була покладена, певною мірою, керівна роль в родині з огляду на життєве бачення та траєкторії буття їхніх чоловіків. Не зважаючи на це в подружжі панувало взаєморозуміння та Григорій довіряв своїй дружині різні важливі питання чекаючи на її відповідь. Особливої уваги заслуговує те, що свого сина Павла подружжя виховувало в дусі українських національних цінностей, не даючи забути про своє коріння. Постать Катерини засвідчує, що жінки цього кола не залишались осторонь суспільних процесів, а своєю моральною силою сприяли збереженню національної свідомості та моральних цінностей.

Таким чином, вивчення жіночих постатей з роду Дараганів дає глибшу змогу осмислити роль українського жіноцтва козацько-старшинського походження. Їхні біографії та роль в родині відображають складні трансформаційні процеси, які переживали вихідці із козацько-старшинських родин. Жінки відіграли важливу, а подекуди і провідну роль у збереженні майнового та культурного достатку родин. Вони демонстрували високий ступінь управлінської автономії, власної самоорганізації, зокрема Катерини з роду Дараганів та Гудовичів, коли чоловіки були пасивними або зацікавлені іншими справами. Життєві практики цих пані поєднували турботливе ставлення до своїх підданих, благодійні пожертви та збереження козацьких традицій з глибокою прихильністю до української культури, мови та цінностей. Ці сильні, вольові та розсудливі пані відіграли незмінну роль у забезпеченні моральної тяглости козацько-старшинської еліти у складних умовах імперського тиску.

Старшинські родини, зокрема Галаган та Кочубеї, свідомо підтримували між собою шлюбні зв'язки, завдяки чому не лише зберігали соціальний статус, а й тяглисть родинних традицій і цінностей. У такому середовищі був певний взірець життя, побудований на уявленнях про честь роду, релігійні, морально-етичні цінності. Проте діяльність жінок формально залишалась обмеженою рамками своєї родини. Жінки перебували в тіні своїх чоловіків, мали небагато визнаних суспільством можливостей для публічної самореалізації. На прикладі жінок шляхетного походження можемо простежити, що вони мали гарну освіту, були включені у світське життя, орієнтувались в культурних тенденціях свого часу й прагнули за межі домашнього побуту. Саме через участь у веденні маєтків, вихованні дітей, благодійності, підтримці церков та культурних ініціатив, вони знаходили для себе простір дії поза межами приватної сфери.

3.2 Благодійна діяльність жінок роду Скоропадських

Рід Скоропадських, один із найвпливовіших українських родин, упродовж століть підтримував свою роль у політиці та культурі переважно завдяки стратегічним зв'язкам, які формували жінки роду. Саме через жіночі лінії Скоропадські споріднились з низкою визначних козацьких, старшинських та шляхетних родин, таких як Апостоли, Кочубеї, Милорадовичі, Полуботки та інші, що забезпечило роду широке коло впливу [43].

Постать Марії Андріївни Скоропадської (1841-1901), матері гетьмана Павла Скоропадського, є яскравим прикладом освіченої жінки, якій під силу була управлінська діяльність та яка ілюструвала глибоку інтеграцію в європейський простір, при цьому зберігаючи родову пам'ять. Жінка походила з старовинного козацького старшинського роду Миклашевських. Її батько, Андрій Михайлович Миклашевський, був великим землевласником із прогресивними поглядами, власником зразкового маєтку та порцелянового заводу. Її матір'ю була Дарія

Василівна Олсуф'єва, стала ключовою постаттю, через яку рід Скоропадських поріднився з представниками князівських династій Гедиміновичів та Рюриковичів [37].

Завдяки тому, що її батько, Андрій Михайлович, багато часу проводив за кордоном і брав доньку із собою, Марія Андріївна отримала ґрунтовну домашню освіту. Вона чудово володіла європейськими мовами, зокрема французькою. Це свідчить про високий рівень її культурної підготовки, яку вона згодом передала своїм дітям. Після шлюбу з Петром Івановичем Скоропадським вона взяла на себе ключову роль в організації родинного життя. Жінка повністю присвятила себе вихованню дітей, а також порядкувала господарством маєтку під час тривалої відсутності чоловіка, опікувалась своїми батьками.

Водночас діяльність Марія Андріївни виходила за межі маєтку, що підтверджує її активну громадську позицію. Вона була нагороджена знаком Червоного Хреста та брала участь у діяльності низки освітніх і благодійних організацій. Зокрема вона була опікункою Васьковсьвської школи грамоти для дівчат та активною діячкою Опікунської ради Прилуцької жіночої гімназії [58, с. 36].

Цікавим для розуміння постаті Марії Андріївни Скоропадської є особисті спогади її сина, гетьмана Павла Скоропадського. Він з великою повагою характеризував матір як ідеальну дружину та ідеальну матір, яка з великим трепетом присвятила життя родині. Павло Скоропадський зазначає, що її життя було сповнене випробувань, але вона стійко переносила усі нещастя, демонструючи мужність у боротьбі з негараздами [58, с. 36].

Як зазначає Скоропадський Марія Андріївна отримала відмінне домашнє виховання. Ще в юності вона проводила час у Парижі, де почала свої перші світські виїзди. Вона вийшла заміж за Петра Івановича Скоропадського доволі пізно, у 28-річному віці, після чого її життя було повністю підпорядковане турботам про сім'ю [42, с. 397]. Такий опис свідчить про гарні взаємини в родині

та повагу П. Скоропадського до своєї матері. Можна зрозуміти, що в його очах вона була освіченою, турботливою та сильною духом жінкою, яка турбувалась про родину та ставила її в пріоритет.

П. Скоропадський у своїх спогадах також порівнював матір з її сестрою, графинею Олсуф'евою. Він підкреслив, що сестра матері теж була доброю матір'ю, вона була більш схильною до світського та придворного життя та відзначалась честолубством. На відміну від неї, Марія Андріївна завжди була щирою у стосунках, тоді як сестра була «втіленим ангелом доброти» лише на словах, і її дії не завжди відповідали заявленій доброзичливості у ставленні до Марії Андріївни [42, с. 397].

Таким чином, у «Спогадах» П. Скоропадського постать Марії Андріївни є ідеалом жінки та матері, яка сформувала, завдяки своїй турботі, світогляду, характеру та моральним орієнтирам і особистість самого гетьмана. Її образ поєднує риси освіченої жінки, вихованої у традиціях європейської та української культури, і водночас самовідданої берегині родини, для якої родина єдність та виховання дітей були важливим процесом у який вона вкладалась на повну. Зі спогадів стає очевидним, що саме материнська підтримка, внутрішня сила й моральна стійкість стали для Скоропадського тим фундаментом, на якому він вибудував власне розуміння честі, обов'язку та відповідальності.

Стає очевидним, що найбільше своїх сил жінка присвячувала дітям. Її взаємини з ними вирізнялися надзвичайною ніжністю та близькістю і залишались такими до самої смерті жінки. Промовистою є поведінка дорослих дітей до матері. Павло Скоропадський будучи впливовим військовим діячем та головою власної родини писав листи матері, які були сповнені поваги та щирої турботи про жінку.

Марія проявила себе як сильна жінка, коли залишилась одна, після смерті чоловіка, виховуючи малолітніх дітей. На її плечі лягли непрості умови буття серед яких запущене господарство, значні борги та необхідність дати дітям гідну

освіту. Що створило скрутну ситуацію та вимагало неабияких моральних сил у боротьбі. На плечі жінки також випало невимовне горе, як втрата доньки Єлизавети та затяжна хвороба сина Михайла. Стан жінки також погіршувався. Єдиною її підтримкою залишався син Павло, який узяв на себе контроль над маєтками, пошук управителів, проведення торгів, догляд за будинком та інші господарські справи [58, с. 37].

Трагічні події в житті, Марії з якими вона впоралась та залишалась стійкою не дивлячись на біль, сильніше підкреслили та підтвердили образ жінки неабиякої внутрішньої витримки й сили, яка попри численні втрати й труднощі, змогла залишитись опорою для родини та прикладом моральної стійкості. Результатом її розумного виховання та неабиякої любові до дітей стало надзвичайно шанобливе ставлення сина Павла Скоропадського, який завжди її допомагав та з неабияким трепетом ставився до матері, довіряючи та родячись з нею у складних питаннях.

Важливою постаттю історії є Єлизавета Милорадович, яка була громадською діячкою та меценаткою. Пані Єлизавета походила зі знатного роду Скоропадських. Вона народилась 12 січня 1832 р. у маєтку Скоропадських у Качанівці. Сім'я дівчини по лінії матері Тарновських відома своєю меценатською та просвітницькою діяльністю. Батько дівчини Іван Скоропадський походив від лінії Василя Скоропадського, який був генеральним бунчужним та рідним братом гетьмана Івана Скоропадського. У своїх споминах про дитинство Єлизавета зазначала про свого батька з любов'ю та турботою. Він був людиною з великим потенціалом та розумом, адже цікавився політикою, читав декількома мовами, займався благодійною діяльністю та власними коштами підтримував діяльність гімназій та шкіл. У будинку були портрети гетьманів, як не дивно для того часу, почесне місце займав портрет Івана Мазепи та козака Мамая [19, с. 19].

Жінка успадкувала волелюбність, свободу та рішучий характер, що безпосередньо вплинуло на її спосіб життя. Про неї зазначали як про жінку

«емансипе», що передбачало без забобонів. Вона одягалась за французькою модою, була присутньою на балах у паризькому одязі, регулярно подорожувала за кордон, також у неї була звичка курити [27, с. 73].

У віці 18 років молода дівчина вийшла заміж за Лева Милорадовича, який був за неї старшим майже на тридцять років. До його власності входили великі маєтки на Катеринославщині, Полтавщині та Чернігівщині. Писавши листи Єлизавета називала свого чоловіка «дід». Переїхавши до Полтави жінка поринула в громадсько-політичне життя. Домівка родини стала осередком культурного українського життя на теренах Полтави.

Історик та громадський діяч Олександр Кониський згадував про Єлизавету наступне: «Природний національний інстинкт розвинувся до такого рівня свідомості, що вона стала великою патріоткою. Жінка знайшла спільний інтерес з громадами завдяки інтересу на культурно-національному тлі, її помешкання було справжнім дивом у Полтаві» [56, с. 20]. З цього можна зрозуміти, що жінка була гарної вдачі та прагнула до розвитку культури, була зацікавленою у вивченні нового.

Згодом у подружжя з'явилась донька Олександра та син Григорій, однак дівчинка померла. Єлизавета писала у своєму щоденнику, що смерть доньки підкосила її та підірвала взаємини з чоловіком.

Не дивлячись на важкі обставини у житті Єлизавета була сильною жінкою та патріоткою України [27, с. 75]. Після смерті доньки благодійність стала значною частиною її життя. Вона була поборницею української мови та своїми пожертвами сприяла розвитку українських недільних шкіл, видань, підтримувала гімназію у Полтаві. За власні кошти започаткувала школу під Полтавою у с. Рибцях. Також взялась за організацію народної бібліотеки [19, с. 21].

Однією з цікавих версій буття жінки є її мрія про відродження гетьманства та відокремлення України. Бажання та ідеї жінки були відомими мешканцям Полтави. Така ідея в часи панування сильної імперської влади видається доволі

сміливою. Незабаром жінка готувала свого сина на гетьманську посаду. Однак син Григорій не виправдав сподівань Єлизавети, адже він був шибайголова та розбійником [45, с. 65-66].

Після запровадження у 1868 р. Валуєвського циркуляру, культурне життя в українських губерніях було ускладнене заборонами на друк української літератури, періодичних видань. За таких обмежень з боку російської імперської влади Єлизавета Скоропадська матеріально підтримувала українське національне відродження в Галичині. Зокрема, у 1873 р. вона надала кошти на створення Літературного товариства імені Т. Шевченка у Львові, яке з часом стало провідним осередком розвитку українського національного відродження, науки та культури. Історичне значення цього товариства також полягало в тому, що місцем єднання діячів української науки та культури західноукраїнських земель та Наддніпрянщини [21, с. 21].

Померла Єлизавета Скоропадська раптово, від серцевого нападу наприкінці лютого 1890 р. Її поховали поруч із чоловіком та донькою на цвинтарі Хрестовоздвиженського монастиря у Полтаві [55].

Таким чином, Єлизавета Милорадович постає як яскравий приклад жінки, що змогла в собі поєднати старшинське походження, глибоке почуття національної свідомості та активну громадську позицію. Жінка не лише продовжила традиції своєї знатної родини, але й розвинула їх, зробивши вагомий внесок у розвиток української культури та освіти. Вона була відомою своєю меценатською діяльністю, підтримувала українські школи та культурні товариства й сприяла збереженню національної самобутності в умовах імперських заборон. Її діяльність свідчить про внутрішню силу, незалежність та бажання допомагати народові шляхом благодійності. Вона є прикладом того, як особистість може стати рушійною силою у збереженні національної свідомості та сприяти розвитку освіти, науки своєї спільноти.

Отже, аналіз жіночих постатей роду Скоропадських показує, що саме благодійна діяльність була одним із ключових напрямів їхньої суспільної самореалізації та простором, де поєднувалися родинні, християнські й національні цінності. Марія Скоропадська, маючи досвід життя за кордоном, спрямовувала свої зусилля на підтримку освітніх та доброчинних інституцій. Її благодійність поєднувала традиційний образ ідеальної матері з благодійністю. Єлизавета Скоропадська в свою чергу фінансувала школи, гімназії, народні бібліотеки, підтримувала недільні школи, долучалась до діяльності «Просвіти». Таким чином, благодійна діяльність жінок роду Скоропадських була формою усвідомленої громадянської позиції. Через меценатство, опіку над освітою та культурою, вони відігравали важливу роль у збереженні національної пам'яті, підтримці українського середовища й творення простору, де жіноча активність виходила за межі приватної сфери.

3.3 Світське життя жінок родини Кочубей

Досить впливовими у суспільному житті Гетьманщини були жінки роду Кочубей. Їх вплив визначився ще за часів гетьманування Івана Мазепи. Своїм владним норовом відомою була Любов Кочубей, дружина Василя Кочубея, який обіймав посади генерального писаря, генерального судді в гетьманському уряді І. Мазепи та першим доповів Петру I про перехід гетьмана на бік шведського короля Карла XII, за що й був страчений. В історіографії панує думка, що саме Любов Кочубей намовила чоловіка на те, щоб він зробив наклеп, оскільки сподівалась, що наступним гетьманом, за особливу лояльність, Петро I призначить саме її чоловіка. Відомою також є постать дочки подружжя – Мотрі Кочубей, історія кохання якої з І. Мазепою була описана в романтичній літературі. Згодом Мотря вийшла заміж за одного із представників козацької старшини Семена Чуйкевича, який за гетьманування Данила Апостола був

головою Генеральної канцелярії. Один із синів Василя та Любові Кочубей – Василь тривалий період був полтавським полковником. Його першою дружиною стала донька Данила Апостола, Анастасія.

У Василя та Анастасії було багато дітей, серед них відомою є Ганна Кочубей, яка вийшла заміж за бунчукового товариша Степана Томару. Цей шлюб не хотів визнавати батько дівчини, через що він позбавив її спадщини. З часом, за службу Степан Томара отримав від російської влади землі та став одним із заможних поміщиків Переяславщини. Саме їх дітей навчав відомий український філософ Григорій Сковорода. У цьому шлюбі народилось багато дітей. Одним із них був Василь Томара, який був відомим дипломатом Російської імперії, послом в Османській імперії. Це показовий приклад того, як українська старшинська еліта була соціальним джерелом для формування управлінської групи чужої, ворожої країни, яка поглинала український людський, інтелектуальний та матеріальний ресурс.

Наступною постаттю для розгляду є Наталія Вікторівна Кочубей (1800–1854), донька дипломата та державного діяча Віктора Кочубея. У джерелах про неї згадують лише побіжно, переважно акцентуючи увагу на факті її юнацького взаємного кохання з Олександром Пушкіним, водночас оминаючи інші важливі обставини життя. Аналіз історіографії свідчить про відсутність наукових праць, які б висвітлювали її життя.

Батьком Наталії був Віктор Кочубей – правнук генерального судді Василя Кочубея, страченого після доносу на І. Мазепу. У свій час Віктор Кочубей вирізнявся як один із найбільш європейсько орієнтованих діячів свого покоління. В. Кочубей був членом масонських товариств. Як переконаний прихильник ліберальних ідей, він пропагував реформи аби наблизитись у суспільно-політичному устрої до європейських політичних стандартів [8].

Біографія Наталії Кочубей містить чимало прогалин, достеменно відомі лише окремі епізоди її життя. Народилась вона у 1800 р. Невдовзі після

одруження її батько потрапив у немилість до імператора, тому перші роки життя Наталія провела за кордоном разом із родиною. Згодом після приходу до влади в Росії Олександра I, становище Кочубеїв змінилось, їм дозволили повернутись до двору і сім'я знову посіла своє місце в аристократичному колі. Саме в цей час Наталію Вікторівну було призначено фрейліною [34].

Сучасники згадують Наталію з щирим захопленням, окреслюючи доволі виразний портрет молодої аристократки. Знайомі сім'ї згадували, що у дівчини була витончена постава, легкість рухів і майстерність у танцях. Її зовнішність, жвавість та виразність рис обличчя часто слугувала підтвердженням думки про її гострий розум. Російський граф Михайло Сперанський, побачивши її у французькій кадрили, захоплено назвав Наталію «втіленням грації», що засвідчує її природну елегантність та специфічність рухів [51].

Цікавий опис Доллі Фікельмон, яка підкреслювала особливу привабливість Наталії – не класичну красу, а саме шарм, що вирізняв її серед інших. Вона зазначала «пікантну» вразливість обличчя Наталії, яка справляла сильніше враження, ніж багато інших красунь. Як зазначає Доллі особливо красивими в Наталії були очі, а дотепність і гострий розум завершували цей яскравий образ.

У віці 20 років Наталія вийшла заміж за графа Олександра Григоровича Строганова. Однак його сучасники описували, як людину безталанну та недалекоу. Найгострішу оцінку можемо зустріти від С. Соловйова, який певний час працював вихователем для дітей у родині Строганових. Він згадував, що граф мав поверхневий розум, з важкістю пропагував свою недоречну точку зору і намагався нею здивувати. Їх шлюб вважали невдалим, адже граф О. Строганов не був вірним дружині і Наталія відповідала йому тим самим [51].

Якщо порівняти постаті Наталії Кочубей та Марії Скоропадської, про яку мова йшла раніше, ці дві постаті демонструють два різних шляхи, якими могли піти представниці українських старшинських родів у XIX ст. Марія Скоропадська зуміла зберегти і транслювати українську ідентичність навіть в

умовах імперської дійсності. Вона підтримувала родині традиції та виховувала дітей з великою шаною та турботою. Натомість Наталія Строганова фактично втратила зв'язок з українським культурним середовищем. Вона була повністю інтегрованою в імперську аристократичну культуру.

На прикладі цих двох постатей можна простежити на скільки могла бути різною траєкторія життя представниць українсько-старшинських родин в імперський період. Один із можливих її варіантів передбачав збереження власної культурної традиції, трансформацію її відповідно до часу та передачу українських традицій наступним поколінням. Інший шлях демонструє асиміляцію, втрату своїх національних коренів, або апеляцію до них у розрізі служіння російській владі, що призводило до розчинення спадкоємців старшинських родів серед імперського привілейованого стану.

РОЗДІЛ 4

ПОЛЬСЬКІ ШЛЯХТИЧКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

4.1 Роль шляхтичок у суспільно-політичному житті

Важливим у висвітленні історії постає питання ролі жінок у суспільно-політичному житті. Темі жіночої участі в національних процесах присвячено чимало літературних творів, зокрема поема Адама Міцкевича «Смерть полковника», у якій оспівано постать Емілії Плятер та збірка віршів Францішека Макульського «Польські богатирки». У цих творах відображено зміну суспільного ставлення до жінки, її ролі та значення під час повстань. Становлення жіночого руху в Польщі розпочалося наприкінці XIX ст. Це була доба, коли жінки дедалі більше усвідомлювали власну залежність і прагнули до рівноправності, а також до соціальних і культурних перетворень.

Жінки брали участь в польському національно-визвольному повстанні Т. Костюшка 1794 р. Вони проявили особливу хоробрість та відвагу у збройній боротьбі. Своєю відважністю шляхтички викликали захоплення серед сучасників, які вказували на їхню готовність до дії, велику силу духу та рішучість у боротьбі з проти російської влади, яка реалізовувала політику знищення польської державності та захоплення територій [79, с. 96].

Т. Костюшко, шукаючи національної опори та розуміючи значення моральної підтримки в умовах національної боротьби, свідомо звернувся до жінок із закликом долучитись до справи визволення. У своїй Прокламації він назвав жінок «співгромадянками» і закликав їх допомагати повстанському війську. Його слова свідчать про те, що жінки розглядались не лише як пасивна частина суспільства, а як моральна сила нації, здатна підтримати армію, надихнути громадськість і забезпечити тил.

Уже в березні 1794 р. жінки Кракова, відгукнулись на цей заклик. Вони виготовляли бинти, надавали матеріальну допомогу, організовували опіку над пораненими. У квітні такі самі риси відданості та організованості виявили мешканки Варшави. Серед яких були жінки із заможних верств населення так і з середнього та нижчого прошарків населення, що може вказувати на широку соціальну базу жіночої участі. Заможні жінки продавали коштовності, відкриваючи власні домівки для поранених, створюючи домашні госпіталі. Натомість менш заможні жінки поспішали на допомогу пораненим і постраждалим [83, с. 16].

Ця широка участь мала надзвичайне суспільно-політичне значення. Жінки постали не лише як символ жертвності, а як активні діячки історії, що своєю діяльністю зміцнювали моральний дух нації. Відбулась певна трансформація від приватної ролі жінки до публічної. У час загальнонаціональної небезпеки жінки перестали бути лише «матерями і дружинами», вони стали громадянками, здатними впливати на суспільно-політичні процеси.

Участь жінок у польському національно-визвольному повстанні Т. Костюшка 1794 р. знайшла відображення у збірці публіциста, перекладача, поета Францішка Макульського «Польські Богатирки». Автор праці походив з міщанської родини, знав українську, французьку та латинську мови. Навчався в школі у Кракові, а згодом, близько 1787 р., продовжив навчання в школі кадетів в місті Немирів [61, с. 27].

Ф. Макульський, описуючи героїчні вчинки жінок, підніс їх на рівень національних героїв, назвавши «богатирками». Для нього вони були новим колективним образом героїчної жінки сильної, духовно зрілої, готової на самопожертву. Поет не ідеалізував їх, а підкреслював реальність їхніх дій: допомога пораненим, опіка над постраждалими, участь в захисті міста [83, с. 16].

Ф. Макульський пишучи під враженням самопожертви жінок бачив в них колективного героя, в окремих творах він порівнював жінок з Оленою, що ішла в

бій на Троянську війну. Також до невідомої жінки він звертається, як до войовниці, що іде після Жанни д'Арк. Кінна боротьба жінок на вулицях Варшави була неможливою, згадуючи її у вірші, поет надав боротьбі жінок лицарського контексту [79, с. 99].

Звернення Ф. Макульського до образі Олени Троянської та Жанни д'Арк можна вважати свідомою поетичною паралеллю. Через ці символи він підносив польських жінок до рівня європейських героїнь, підкреслюючи, що їхній подвиг не поступається відомим історичним прикладом. Він утверджував та просував думку, що жіноча відвага має важливе значення, а боротьба за свободу Польщі – це частина ширшої боротьби за людську гідність і честь [79, с. 99].

Можливо літературна форма творів Ф. Макульського може видатись недосконалою для читача, їхній зміст є глибоким та символічним. Через поетичне слово він увіковічнив пам'ять про тих, хто своєю сміливістю та відданістю сприяв боротьбі з російським супротивником [83, с. 17].

Можна дійти висновку, що участь жінок у повстанні Т. Костюшка мала кілька вимірів: практичний, моральний та символічний. Практичний виявлявся у допомозі пораненим – жінки опікувалися постраждалими, а заможні відкривали свої домівки, перетворюючи їх на осередки підтримки та порятунку. Моральний вимір полягав у прояві жертвності, відваги й внутрішньої сили, що надихали інших на боротьбу. Символічний вимір утверджувався у створенні образу героїні, який став частиною колективної пам'яті нації. Внесок жінок був не лише елементом військової історії, а й важливим етапом формування громадянської та політичної свідомості. Поет Ф. Макульський своїми творами закріпив цей подвиг у літературі, підкреслюючи, що жіноча відданість і сила духу стали невід'ємною складовою боротьби проти ворога.

Важливим для розуміння жінки в суспільно-політичному житті постають події Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. До повстання жінка у шлюбних відносинах розглядалась передусім як дружина й матір, а не як активна

громадянка. Однак події повстання показали іншу сторону. Уявлення про те, що жінка слабка, безпорадна і залежна від чоловіка почала руйнуватись. Була помітною тенденція, що час жінок зосереджених лише на сімейних обов'язках і підтримці чоловіків, поступово відходить. Все більше жінок почали протестувати проти усталених норм життя, нав'язаних їм від народження, шукаючи власний шлях, нові цілі та інші сенси існування. Ці відчутні зміни у становищі жінки були наслідком економічних і політичних процесів, що відбувались на теренах західноукраїнських земель, Правобережжя [68, с. 112].

Важливим є те, що під час повстання 1830 – 1831 рр., польки Правобережної України активно долучались до боротьби: збирали кошти, вели агітацію серед селян, організовували збір коштів. Показовим прикладом жіночого героїзму стала оборона власного будинку графині Стецької під час захоплення Володимира-Волинського російськими військами. Жінка довгий час обороняла власний будинок до втрати свідомості [59, с. 85].

Участь жінок у повстанні 1830 – 1831 рр. асоціюється з постаттю Емілії Плятер. Поема Адама Міцкевича «Смерть полковника» стала не лише літературним символом, а й своєрідним міфом воєнної кампанії. Емілія Плятер народилась в дворянській родині, яка зберігала глибокі патріотичні традиції, дівчина отримала домашнє виховання та ґрунтовну освіту. З малечку цікавилась історією та літературою, писала поезією, займалась верховою їздою та володіла неабиякою кмітливістю займаючись стрільбою [73].

Однією з подій, що справили визначний вплив на її подальшу долю, стала ситуація з її кузенком, якого на знак покарання за святкування річниці конституції 3 травня, було примусово зараховано до лав імператорської армії. Цей випадок вплинув на свідомість дівчини та глибоко засівши в серці спонукав до дій у боротьбі проти російського панування над польськими землями [70].

Попри те, що діяли гендерні обмеження, це її не зупинило. Дівчина обрізала волосся, створила для себе військову форму та сформувала власний

загін, який налічував близько 500 осіб. Ідея особисто долучитись до постання була особисто їй [70].

Згодом Емілія познайомилась з польським генералом Дезидерієм Хлаповським, який радив їй повернутись додому. Проте Е. Плятер, сповнена рішучості боротися до визволення Польщі, не послухалася цієї поради. Жінка відзначилась у боях під Ковном і Шавле, після чого отримала звання капітана польсько-литовського війська. Її загін мужньо протистояв значно чисельнішій російській імператорській армії до червня 1831 р., коли генерал Хлаповський змушений був наказати відступ до Пруссії. Емілія, не бажаючи припиняти боротьбу, вирішила продовжити шлях самотійно, однак важко занедужала й померла 23 грудня 1831 р. [70].

Її непохитність і героїзм стали символом Листопадового повстання та уособленням польської свободи. Постать Емілії Плятер часто називають «польською Жанною д'Арк». Водночас образ героїчної Плятер відсунув у тінь багато інших полячок, зокрема тих, хто виявив свою активність як у відкритій, так і в прихованій формі. Вони також брали участь у суспільному житті й не залишались байдужими до політичних процесів, що розгорнулися навколо [68, с. 112].

У період початку повстання активність жінок набувала дедалі більш самотійного характеру. Поки чоловіки перебували на передовій, жінки взяли на себе важливу роль забезпечення тилу. Вони займались пошиттям одягу, збором коштів і ліків, приготуванням їжі та доглядом за кіньми. Окрім того, жінки часто наражали себе на небезпеку, переховуючи та лікуючи поранених повстанців. Показовим прикладом є випадок із поміщицею Анною Падлевською, яка разом зі своєю племінницею допомагали пораненим [68, с. 113].

Якщо чоловік був заарештованим, дружини їх не зрікались, а навпаки розгортали своєрідну боротьбу з владою, намагаючись полегшити їхнє становище та домогтись звільнення. Вони збирали докази невинуватості, шукали

свідків, подавали прохання до Київського воєнного губернатора про дозвіл на листування, побачення або переведення під домашній арешт. Показовим є приклад дружини предводителя уманського дворянства Кароліни Марковської, яка намагалась у своєму листі переконати слідство в непричетності чоловіка до повстання та просила дозволу йому перебувати дома під час слідчих дій [68, с.114]. Таким чином, жінки не лише підтримували своїх чоловіків, а й стали важливою частиною спротиву, демонструючи моральну стійкість у період політичних переслідувань. Простягаючи свою допомогу та активну позицію в боротьбі за спокій своєї родини.

Цей та подібні приклади свідчать, що участь жінок у повстанні виходила далеко за межі виключно допоміжної функції. Їхня діяльність стала невід'ємною частиною визвольного руху, демонструючи високий рівень самопожертви, відповідальності та громадянської свідомості.

Під час Листопадового повстання дискусії щодо ролі жінки-громадянки набували прийняття нових поглядів, щодо ролі та становища жінки. Навіть після поразки повстання ці дебати не вщухали, сприяючи формуванню нових уявлень щодо ролі жінки. Важливим поворотним моментом стало надання жінці статусу громадянки й патріотки, що стало свідченням поступової суспільної еволюції думок. У період підготовки повстання на жінок покладалось важливі обов'язки – догляд за пораненими, моральна підтримка повстанців на власному прикладі стійкості, забезпечення війська обмундируванням, а також допомога в догляді за сім'ями повстанців.

Хоча участь жінок у війнах, допомога учасникам повстань та воєнних дій, мали місце раніше, саме в Листопадовому повстанні вони набувала нової якості – від поодиноких проявів ініціативи до спільної, свідомо організованої діяльності. Це було кроком до усвідомлення жінками власної громадянської відповідальності за долю нації. Проте значна частина чоловічого населення залишалась прихильною до традиційного розподілу ролей та з недовірою

ставилась до зростання суспільної активності жінок [68, с. 114]. Листопадове повстання стало важливою віхою в усвідомленні жіночої ролі не лише як берегині родини, ай як рівноправної учасниці національного руху, що заклало основи подальших змін у суспільній свідомості.

Аналізуючи посилення громадсько-політичної активності жінок, А. Міцкевич зазначав, що жінки покликані до рівності, будучи тривалий час «рабинями», які не могли ні в що втручатись та обмежувались лише за господарством і кухнею, але настав час їх рівності з чоловіками [6, с. 245].

У 30-х роках ХІХ ст. важливою формою жіночої активності стала участь у таємних організаціях. Однією з таких організацій був «Союз польського народу» Шимона Конарського, осередки якого діяли на Волині. Особливу увагу він приділяв жінкам у конспіративній роботі. Ш. Конарський познайомився з поміщицею Євою Філінською, яка виховувала шістьох дітей після смерті чоловіка. Жінка погодилась очолити жіноче товариство. Є. Філінська уклала «Правила для жіночого товариства» й «Статут та організація жіночого товариства», де окреслила тогочасні соціальні суперечності й спробувала проаналізувати стану нерівність [59, с. 86].

За активної діяльності жінки було відкрито в 1837 р. у Кременці училище для дівчат із зубожілих шляхетських родин, де планували виховувати свідомих польських патріоток. Проте після викриття діяльності «Союзу польського народу» та арешту його керівників було заарештовано й низку жінок, серед яких була і Єва Філінська. Серед учасниць товариства дев'ять були заслані у віддалені регіони Російської імперії [59, с. 86].

Можна простежити, що діяльність жінок у визвольному русі Правобережної України була активною, адже жінки обороняли власні будинки зі зброєю в руках, створювали жіночі товариства, відкривали навчальні заклади для дівчат і спрямовували доброчинність на підтримку молоді. Їх діяльність поєднувала політичний, освітній і соціальний виміри, що вказує на те, що жінки

були повноцінними учасницями й носійками патріотичних ідей, готовими до власної пожертви.

Також політичні події Листопадового повстання, були пов'язаними з існуванням салонів – важливих культурних і соціальних осередків шляхетного середовища напередодні повстання. Ці зібрання, попри свій неофіційний характер, ставали центрами аристократичної еліти. Салони виступали одними із ключових осередків, де жінки могли впливати на публічні справи та формування суспільної думки. Нові обставини змусили багатьох із них перейти від обговорення політичних подій до реальної дії – активно долучатись до громадського життя, щоб було для того часу досить незвичним явищем [68, с. 113].

У Варшаві в 1840-х рр. діяло коло жінок-ентузіасток на чолі Нарцизою Жміховською. Вона надихалася прикладом французької письменниці Жорж Санд та була символом жіночої незалежності [6, с. 245].

Н. Жміховська свій суспільний протест проти нерівності жінок в суспільстві вирішила втілити у зміні зовнішнього вигляду. Коротке волосся, темні вільні сукні, відмова від прикрас, щоб підкреслити серйозність і мужність. Але така демонстрація швидше викликала насмішки, аніж підтримку. Суспільство не сприймало серйозно ентузіасток, які ганяли верхи на чоловічий лад. Таким чином, ентузіастки намагались виявити свій внутрішній протест, прагнення до рівності з чоловіками. Їхня поява у місті викликала подекуди подив за їхню «нетиповість». Однак саме «екстравагантність» мала на меті показати суспільству, що жінка вільна особистість, яка має право на власну ініціативу та суспільну активність [6, с. 245].

Варшавські ентузіастки, не обмежувались зміною зовнішнього вигляду. Їхня боротьба мала глибший інтелектуальний і моральний характер. Вони виступали проти поведінкових норм «салонного світу». У тодішніх аристократичних салонах жінки мали чемно сидіти, а на запитання відповідати

коротко. У вітальнях ентузіастки почали говорити вголос, дискутувати, сперечатись, що вважалось не типовим. Вони обговорювали політику, соціальні проблеми, твори заборонених письменників, питання емансипації жінок у Франції [6, с. 246].

Прагнучи продемонструвати практичне втілення своїх ідеалів, ці жінки перетворювали навіть побут на простір морального протесту. Вони змагались у скромності, ощадливості, хизуючись тим, хто витрачає менше, носить простіший одяг. Також відбувалось постійне спрощення зовнішнього вигляду – ситцеві сукні замінили дорогі тканини, шовк і оксамит поступився місцем практичним матеріалам.

У консервативних регіонах, зокрема у Великопольщі, рух за жіноче визволення мав ще складніше підґрунтя. Яскравою постаттю у русі за рівність жінок з чоловіками у цьому регіоні була Юлія Молінська-Войковська. Вона була міщанкою, донькою шинкаря і поштмейстера. Дівчина здобула освіту в Парижі та Берліні, де захопилась прогресивними європейськими ідеями щодо суспільного устрою [6, с. 247].

Ю. Молінська-Войковська, жінка надзвичайно енергійна та амбіційна, поєднувала особисту харизму з прагненням суспільної дії. Вона також займалась творчою діяльністю. Юлія була поетесою, публіцисткою та входила до когорти одних з перших жінок, які виступали та просували ідеї емансипації на польських теренах [9]. Таким чином, її життєвий і творчий шлях яскраво віддзеркалює ідеї раннього європейського фемінізму в польському середовищі.

Познайомившись із Антонієм Войковським, сином заможного познанського виноторговця, музиканта і однодумцем у питаннях свободи, жінка стала його союзницею не лише в особистому, а й у громадському житті. Ю. Молінська-Войковська взяла під свою опіку познанський часопис «Літературний тижневик», який під її керівництвом перетворився на осередок провідних громадсько-політичних ідей.

Жінка висунула свої тези, які випереджали час, вони мали революційний характер. Вона пропонувала: позбавити шляхту привілеїв, обмежити владу духовенства та його впливу на суспільну мораль, переглянути ставлення до селян та звільнити жінок від тогочасного укладу етикету й реформувати систему жіночої освіти [6, с.248]. Ці вимоги ставили під сумнів основи існуючого соціального ладу, тому викликали подив і спротив навіть серед населення.

Ю. Молінська-Войковська, на відмінну від обережних соратниць Нарцизи Жміхновської, не приховувала своїх переконань. Вона говорила відкрито, тому її тези викликали таку реакцію. Її діяльність сприймалась як безрозсудство. Замість підтримки вона отримала осуд та нерозуміння. У своїх заявах жінка гостро засуджувала лицемірство традиційних освітніх закладів, які на її думку, «виховували страх і пристойність замість правди й розуму». Як наслідок її школа була закрыта в перший рік діяльності, а жінка втратила будь-яку підтримку та була усунутою від будь-якого впливу на суспільство [6, с. 248].

Як зазначає С. Василевський, не варто недооцінювати внесок ентузіасток в життя польське, адже їхня діяльність започаткувала можливість жінок брати участь у суспільному житті. Завдяки їм жінка здобула право самостійно вийти з дому без супроводу, відвідати крамницю чи церкву, вільно заговорити за столом, висловлюючи думку на рівні з чоловіками. Цей символічний крок став проявом емансипації та шляху для подальшого наслідування [6, с. 249].

Таким чином, жіноча активність стала одним із ключових чинників морального та інтелектуального пробудження нації. Жінки, які спочатку сприймалися як допоміжна сила у боротьбі, поступово утвердили себе як самостійні діячки історії. Їхня участь у повстанні Т. Костюшка, Листопадовому повстанні та в подальшому розвитку ідей емансипації засвідчила здатність до свідомої громадянської дії. Жінки були активним учасником суспільного руху про що свідчить приклад Юлії Молінської-Войковської та Нарцизи Жміхновської, які були активними учасницями ідей емансипації.

Саме завдяки такій активній позиції жінки перестали бути виключно берегинями вогнища. Вони стала прикладом моральної стійкості національного духу, уособленням внутрішньої свободи, рушієм зміни суспільного укладу. Роль жінки у суспільно-політичному житті відійшла далеко за рамки традиційного буття домогосподарки. Жінки проявляли себе як активні учасниці суспільно-політичного руху та виборювали для себе права, намагаючись донести до суспільства, що роль жінки може бути іншою.

4.2 Внесок полячок у розвиток освіти

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. становище жіночої освіти на польських землях залишалось вкрай обмеженим. Дівчатам не дозволялось на рівні з хлопцями відвідувати навчальні заклади, що зумовило нерівність у доступі до знань. Освіту могли здобути переважно дівчата з міщанських родин, які навчалися при жіночих монастирях. У цих закладах викладали читання, письмо, співи, французьку та латинську мови, а також релігію. Натомість дівчата з незаможних родин не мали змоги отримати навіть такого рівня освіти, їх навчали переважно вдома. Серед запропонованого навчання було рукоділля, ведення господарства та догляд за сім'єю.

У суспільстві того часу панувала думка, що головна місія жінки полягає в тому, щоб бути гарною матір'ю й дбайливою господинею. Влада та церква свідомо підтримували цю ідею, стримуючи розвиток жіночої освіти, адже необізнана жінка легше піддавалась контролю та залишалася залежною від чоловіків, що відповідало патріархальній моделі суспільства [44, с. 20].

У Польщі жінки доволі пізно отримали право на рівну вищу освіту з чоловіками, однак це не є показником того, що жінки були байдужими до освіти. Прикладом є постать поетеси Елізабети Дружбацької. Вона писала: «У вільному народі мені дана свобода мати голос, щоб і я могла не погоджуватись із тим, що

мені не до вподоби». Е. Дружбацька була не єдиною освіченою жінкою, багато жінок вміли читати та писати французькою краще за чоловіків [75, с. 76-77]

На межі XVIII – XIX ст. на польських землях панувала освітня криза. При дворі саксонських королів можна було порозумітись лише німецькою або французькою мовою. Поступово занепадало вміння орієнтирів в ідеалах та втрачалось знання рідної мови, яка мала б бути в основі єднання нації.

Е. Дружбацька писала польською мовою вірші та різні сатиричні роздуми. У своїх творах викладала виховні настанови щодо моральної поведінки, її твори мали виразно педагогічну спрямованість.

До когорти ентузіасток, що прокладали шлях в педагогічній думці також належали Антоніна Неміличова, Канстанція Беніславська, Зофія Бишковська. У своїх літературних творах вони наголошували на важливості розвитку освіти для виховання молодого свідомого покоління [75, с. 78].

Покровителькою польського мистецтва та науки була княгиня Анна Яблоновська (1728 – 1800). Значну роль у вихованні дівчини та формування її ідеалів відіграв її вітчим – князь Юзеф Александр Яблоновський. Він був істориком та письменником. Анна Яблоновська в своїй особі поєднувала такі риси як глибокий розум, працелюбність, раціональність та вміння господарської діяльності. У пані Анни були володіння на Поділлі, Волині та в Люблінському воєводстві. Вона активно дбала про виховання на цих теренах молоді. Зокрема навчала дівчат господарюванню, готуючи їх до самостійного життя та допомагаючи їм у заміжжі, для цього забезпечуючи приданим [75, с. 79].

Пані Анна створила у своєму дворі культурний центр, завдяки своїм ґрунтовним знанням в сфері освіти. У своїй резиденції в Сім'ятичах в Підляшші нею був відкритий «Кабінет природничої історії» та бібліотека. Жінка з своїх багаточисленних подорожей привозила унікальні зоологічні та ботанічні зразки, що були включеними до експонатів «Кабінету природничої історії». За своєю

колекцією експонатів «Кабінет» не поступався провідним європейським закладам, що спеціалізувалися на вивчення природознавства [79].

У 1783 р. вона опублікувала працю «Загальні постанови для управителів моїх маєтків», якою було врегульовано освітні та економічні питання. Анна створювала школи аби міські діти мали освіту [75, с. 79]. Реформи запровадженні Анною Яблонською були наслідком її клопіткої праці, яка тривала декілька десятиліть. Жінка прагнула покращити торгівлю, навчаючи ремісників, дбаючи про безпеку та достаток своїх працівників, вона забезпечувала їх освітою та дбала про вдів та сиріт [79].

Діяльність жінки у виховній, опікунській та господарській діяльності постає як свідчення втілення ідеалів Просвітництва у Польщі. Священнослужитель Ігнацій Красіцький зазначав, що Анна, не дивлячись на свій статус, воліла мешкати серед своїх селян, аніж серед комфорту у великому світі [75, с. 80]. Що вказує на те, що жінка була співчутливою та вдавалась до жертвності заради інших. Окрім того, Анна Яблонська допомагала та підтримувала католицьку церкву на західноукраїнських землях. Її коштом було збудовано каплиця Христа Розп'ятого у Львівському латинському кафедральному соборі.

Про вплив Анни Яблонської на політичне життя свідчить її активна участь у діяльності Барської конфедерації, через, що вона навіть отримала прізвисько «мадам де Бар». Для конфедератів княгиня збирала кошти, протегувала їх інтереси перед європейськими дворами. Але після поразки Барської конфедерації, припинила брати активну участь у політичному житті.

Значний внесок у розвиток науки, мистецтва, культури та освіти зробила Зофія Любомирська, яка активно підтримувала культурно-освітні ініціативи. Саме завдяки її зусиллям у 1765 р. було видано польською мовою працю французького мислителя Бернара де Фонтенеля «Роздуми про велич світів».

3. Любомирська, відома своїми працями «Зауваження щодо стану шляхти та міщан у Польщі» та «Проект громадянського порядку», здобувши репутацію небайдужої громадської діячки, яка виявляла ерудицію та щире зацікавлення у реформуванні польського суспільства [82,с. 79-80].

Визначну роль в освітній та культурній сфері польського народу відіграла Ізабела Чарторийська (1736 – 1816) – видатна діячка культури, патріотка та прихильниця емансипації. Жінка також була патріоткою свого краю та виступала прихильницею повстання Т. Костюшка [76]. Княгиня не лише перетворила м. Пулави Люблянського воєводства на осередок польської національної культури та літератури, сповненої сентиментального духу, а й виявила щире турботу про стан освіти серед своїх підданих, опікувалась навчанням дітей і поліпшенням умов життя простого люду.

Після падіння польської державності, її життя набуло глибшого інтелектуального змісту. Вона зосередилась на збиранні національних пам'яток, підтримці наукових досліджень і розвитку культурних ініціатив. Її захоплення літературою проявлялось у створенні праці «Паломник у Добромилі, або сільська наука». Цей твір став вагомим внеском у польську літературу ХІХ ст., оскільки поєднав морально-дидактичні настанови з патріотичним і просвітницьким змістом, спрямованим на пробудження національної свідомості серед народу [75, с. 81-82].

Коштом І. Чарторийської в Польщі було засновано один із найстаріших музеїв. Його спорудження почалось у 1799 р. в згаданому м. Пулави. Це було нетиповим явищем для польських земель, оскільки традиція колекціонування національних пам'яток тоді фактично ще не існувала. Музей створений І. Чарторийською був одним із перших у Європі та мав власного куратора [81].

На початку ХІХ ст. на польських землях відбувалися помітні зрушення в розвитку жіночої освіти. Поступово з'являлося дедалі більше навчальних закладів для дівчат, що свідчило про зміну суспільних уявлень щодо ролі жінки.

Першу школу для дівчат було відкрили в 1810 р. в Познані, і це стало важливою подією в освітньому житті міста. Засновником школи був француз Щепан Тріймайл. Незабаром у місті була відкрита школа Зузанни Варнік [84].

Навчання в подібних закладах освіти здійснювалось двома мовами – польською та німецькою, що відповідало політичним реаліям того часу, адже Познань входила до складу Пруського королівства. Водночас, їх заснування було важливим кроком на шляху до поступової емансипації жінок та визнання їхнього права на освіту [9].

Вагоме місце в жіночій освіті посідає згадувана раніше Юлія Молінська-Войковська, яка заснувала для дівчат середню школу-інтернат. Вона мала сучасну на той час програму навчання. Приклад Ю. Молінської-Войковської надихав інших прогресивних заможних польських панянок, які теж ініціювали, підтримували відкриття освітніх закладів для дівчат.

На початку 1820-х рр. до педагогічної діяльності долучились амбітні та натхненні ідеями польського національного відродження жінки. Серед яких вирізнялись Анна Накваська, Клементина Таїнська та Елізабет Ярчевська, які відіграли провідну роль в організації роботи Школи гувернанток. Це був освітній заклад, що готував професійних виховательок [75, с. 83].

Освітні ініціативи, які започаткували й розвивали жінки, були спробою протидіяти недолікам у тогочасному вихованні жінок і їхньому відстороненню від суспільного життя. Зростання кількості публікацій у цей період свідчило про посилення вимоги виховання національного духу та розвитку освіти, яка б готувала жінок не лише до родинного, а й до культурного життя. Однією з провідних ідеологинь цього напрямку була Анна Накваська – активна членкиня жіночої наглядової ради та письменниця. Вона засуджувала поверховість і показний блиск жіночого виховання. Така активна позиція стала важливим етапом у формуванні дискурсу про реформи жіночої освіти. Паралельно з цими

закликами розвивалась педагогічна література, яка відігравала провідну роль у поширенні нових освітніх ідей [75, с. 84].

У літературі дедалі частіше з'являлись твори педагогічного спрямування, які утверджували ідеал жінки-громадянки – освіченої, морально зрілої та відповідальної перед суспільством. Написані твори заохочували жінок до саморозвитку, читання наукових і публіцистичних праць, підкреслювали недооцінення їхньої ролі у суспільному житті й наполягали на необхідності надання жінкам ґрунтовної освіти, зокрема в галузі природничих і точних наук.

Таким чином, педагогічна спадщина жінок стала вагомим свідченням інтелектуального, культурного та суспільно-педагогічного пробудження жіноцтва. Вони з натхненням і глибокою вірою у виховну силу освіти порушували питання рівності у доступності до знань, висуваючи ідеї ґрунтового навчання, яке спеціалізується не лише на підготовці до світського життя та веденні домашнього господарства, а й природничих та прикладних науках, що є важливим кроком до побудови нового суспільства.

В їхній діяльності також була присутня патріотична складова. За допомогою своїх праць, дій таких, як створення музею І. Чарторийською, вони намагались зберегти самобутність польської історії не дивлячись на втрату Річ Посполитою державності та встановлення на її землях влади Австрійської, Російської імперій й Пруського королівства.

У цілому формування освіти в Польщі, стало важливим етапом розвитку суспільної думки, спрямованої на подолання тодішніх обмежень та піднесення ролі жінки в інтелектуальному та національному житті. Не дивлячись на опір зі сторони влади та церкви, жінки стали рушійною силою перетворень в суспільстві. Їхня діяльність у сфері освіти, культури та науки утвердила ідею рівності в доступі до знань і сприяла пробудженню національної свідомості. Жіночий інтелектуальний рух став чинником духовного відродження польського народу в добу втрати державності.

Також утверджувалась нова роль жінки – виховательки, просвітниці та громадської діячки, яка зберігала та поширювала національні цінності та свідомість, не даючи забути власної історії та важливості своєї нації.

4.3 Приватний життєвий уклад родин польського шляхетства

Важливу роль в побудові особистості відіграє сім'я та ті цінності, які панують у родині. За визначенням Андрієвської Юлії Дмитрівни – дослідниці приватних студій. Приватне життя – це життєвий простір певної людини, який вона самостійно організовує та наповнює формами власної діяльності, орієнтуючись на індивідуальні потреби й інтереси. Приватне життя охоплює ту частину соціального й природного середовища, яку людина настільки освоїла й привласнила, що вона стала її життєвим центром, місцем створення особливої, захищеної й комфортної сфери існування [1, с. 59].

За традиційними уявленням шляхти вся влада в родині належала чоловікові. У його обов'язки входило забезпечення сім'ї, збільшення майнових володінь для майбутніх мешканців родини та підтримка фінансового достатку. До XIX ст. вся повнота влади зосереджувалась у руках батька. Він мав необмежене право розпоряджатись долею дружини та дітей, самостійно ухвалювати всі рішення, які торкались питань пов'язаних з майном. Маючи велику повагу в родині до нього звертались, як до «пана-батька». У знак поваги йому цілували руки та виконували всі його прохання. Такий авторитет і влада батька активно підтримувалися церковними настановами. Якщо діти відмовлялись від батьківського благословення це вважалось найстрашнішим видом нещастя, що могло зруйнувати майбутнє нащадків. Батьківське слово мало силу закону – воно поширювалось не лише на побутові питання, а й на вибір професії, партнера та розпорядження майном [4, с. 140].

Таким чином, можна зрозуміти, що жінка посідала другорядне місце та не користувалась таким авторитетом, як чоловік, виконуючи домашні обов'язки та доглядала за дітьми.

Цікавими в описі тогочасного ідеалу жінки постають мемуари історика Ю. Бартошевича, у якого був цілий список вимог до своєї майбутньої дружини. Серед вимог на першому місті було віросповідання, яке мало бути католицьким та етнічна приналежність, також жінка мала бути вправною господинею, освіченою, знатись на мистецтві та літературі, бути з хорошими манерами, мати власну думку, володіти французькою мовою, мати слух та вміти грати на музичних інструментах та любити й розуміти свого супутника [69, с. 332].

Як аналізує Ю. Ярцун конфесійна приналежність для губерній, що входили до складу Російської імперії не була актуальною. В особливості, якщо ці питання стосувались аристократії, яка мала космополітичні погляди. Міжконфесійні шлюби можна вважати, як один зі способів зростання населення [68, с. 143].

Важливим також постає реакція польської шляхти на осуд тих чи інших дій вчинених у шлюбі. Яскравим прикладом постає Станіслав Потоцький, який не дивлячись на несхвальні відгуки шляхти та відсутність бажання розлучення дружини Жозефіни, подав на розлучення. Шлях до розлучення був нелегким, адже дружина виступала проти [68, с. 142].

Сімейні взаємини в сім'ї Потоцьких постають доволі цікавими. Софія з першої зустрічі справила позитивне враження на Потоцького. Він втілював мрію коханої, яка до сьогодні радує очі відвідувачів, а саме створення дендрологічного парку «Софійка» [46, с. 26].

Варто зазначити, що ще з юних літ Станіслав Потоцький виявив глибокий інтерес до сільського господарства та лісництва. Тому він так загорівся ідеєю створення визначної пам'ятки [64, с. 371]. Ідея Софії Потоцької створити парк стала поштовхом до масштабної діяльності її чоловіка. Урочисте відкриття «Софіївки» відбулось на день народження коханої Потоцького. Святкування

відбувалось у колі численних гостей, серед яких Софія урочисто увійшла до парку через головну браму [29, с. 203].

Парк «Софіївка» став не лише архітектурною та дендрологічною перлиною, а й утіленням кохання Станіслава Потоцького до Софії, що поєднувало в собі естетику, філософію й глибоку емоційну символіку. Парк був продуманим до деталей аби вразити пані Софію та висловити свої безмежні почуття [46, с. 27].

Однак у взаєминах подружжя не завжди все було добре. В їх стосунках важливим постає син Потоцького від попереднього шлюбу – Єжи Щенський Потоцький, який був гультіпакою та схильним до азартних забав. Він просив мачуху аби вона вплинула на рішення батька, щодо його розгульної поведінки. Згодом їхнє спілкування переросло в таємний роман. Софія була старшою на 16 років за свого пасерба, однак різниця у віці не стала перешкодою у спілкуванні. Станіслав Потоцький тривалий час нічого не підозрював через ретельну конспірацію взаємин. Проте Потоцький взимку 1804 р. дізнався про романтичні стосунки свого сина та близької його серцю Софії, що вплинуло на його здоров'я і згодом він помер [65, с. 135].

Таким чином, взаємини Станіслава та Софії Потоцької відображають складність поєднання особистих почуттів, соціальних норм та моральних викликів тієї доби. Їх шлюб став символом великого кохання, яке було закарбованим у природі, водночас виявився невдалим та затьмареним зрадою. Історія Потоцьких є не лише свідченням великих почуттів, а й прикладом особистої трагедії.

Процес емансипації польських жінок змінив традиційні, соціальні ролі та структуру родинного життя. Втрата чоловіків унаслідок війн, арештів і заслання змусила жінок перебрати на себе господарські, виховні та управлінські обов'язки. Це сприяло формуванню нової моделі жіночої активності – економічної, освітньої та більш дієвої у громадському житті [68, с. 142].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відбувались зміни в правовому та моральному регулюванні відносин. Авторитет господаря дома зазнав поступових трансформацій. Влада чоловіка в родині перестала бути абсолютною, хоча залишалася авторитетною [68, с. 143]. Попри значну ідеалізацію цінностей шляхти, були присутні зради, побиття. Неприпустима поведінка чоловіка по відношенню до дружини, зради та насильство ставали підставою до втрати шляхетного статусу.

Діти посідали особливе місце в родині, однак системного підходу за їхнім доглядом ще не було. Харчування часто було неправильним, правила гігієни нехтувались, а фізичне покарання вважалось основним засобом впливу. В аристократичному середовищі виховання передбачало прищеплення дітям поваги до шляхетного способу життя, засторога до нижчих соціальних верств і виховання так званого «палкого польського патріотизму».

Показовим є приклад матері Володимира Антоновича – Моніки, представниці зубожілої польської шляхти. Жінка прагнула формувати у своїх дітей «панські манери», частково вдаючись до жорстоких методів. Її виховні практики були надзвичайно суворими. За найменшу провину хлопчика могли покарати, яскравим випадком є ситуація коли Володимир забув після прийому їжі витерти губи, жінка витерла йому обличчя ганчіркою для підлоги, що призвело до інфекції. Задля елегантного вигляду йому штучно завивали волосся, обпалюючи шкіру. Якщо був якийсь непослух, наприклад, як відмова переказати книгу це каралось стоянням навколішки або відсутністю обіду [68, с. 145-146].

Дитинство визначалось статтю дитини та рівнем добробуту. Виховний процес із ранніх років формував гендерні ролі. Підготовка до дорослого життя здійснювалась через демонстрацію відповідної поведінкової моделі. Процес виховання ділився на три етапи. Перший етап був найважливішим, адже він був спрямованим на те аби зберегти життя немовляти, у часи коли була висока

смертність. Наступний етап визначався формуванням характеру, а на третьому – відбулась підготовка до створення власної родини [78, с. 388].

Помітна різниця у вихованні хлопців та дівчат, створювала велику дистанцію між братами та сестрами, хлопців виховували у свободі, а дівчат в замкнутості. Ситуація, що склалась на теренах польських сприяла посиленню дистанції. У повсякденному житті після Листопадового повстання, формувалася нова практика хрещення дітей, які народились у змішаному за релігійною ознакою партнерів, шлюбі. Дівчата наслідували віру матері, а хлопці – конфесійну приналежність батька. Це ще сильніше посилювало дистанцію між статтю у родині та негативно впливало на національно-культурну ситуацію [68, с. 147].

Таким чином, упродовж декількох десятиліть у становищі польської шляхти відбувалась разючі зміни. Абсолютна влада батька в родині поступово зазнала трансформації під впливом суспільних зрушень, зростання освіченості та активізації жіночого руху. Підвищення ролі жінки було зумовлене як історичними викликами, так і морально-інтелектуальним поступом, що сприяло формуванню нових моделей родинних стосунків. Інколи прагнення батьків до дотримання шляхетних норм поведінки переростало у надмірну суворість, що спричиняло моральні страждання дітей.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційне дослідження дає змогу зробити певні висновки. Життя жінок привілейованих станів наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., є важливою частиною історії української еліти. Жінки опинялися між імперським законодавством, очікуваннями власної родини та власними прагненнями, і в цих межах шукали можливості впливати на долю родини, маєтків, місцевої громади й ширших суспільних процесів. Особисті історії жінок дозволяють побачити, як змінювалися моделі виховання, ставлення до освіти, благодійності, участі в громадському та політичному житті.

Слід наголосити, що досліджуваний період загалом слабо представлений в історіографії. Привілейовані родини здебільшого згадуються побіжно, як тло для політичних подій, а діяльність жінок окреслюється дуже загальними фразами, без детального аналізу їхніх буденних практик. Під час роботи матеріали доводилось збирати із різноманітних джерел – спогадів, листів, судових справ, мемуарів, довідкової літератури,. Саме на основі цих фрагментів вдалось відновити окремі жіночі біографії та сюжети і дійти більш цілісних висновків про місце жінок у структурі еліти, про їхні можливості та обмеження. Це дає підстави стверджувати, що жінки привілейованих станів були залученими до публічного процесу.

Аналіз правового становища показав суперечливість їхнього статусу. Формально жінки мали обмежені права, залежали від чоловіка. Проте зберігаючи козацькі традиції вони мали право володіти майном, отримувати спадщину, розпоряджатися родовими статками. Прикладом можуть слугувати жінки роду Галаганів та Скоропадських, де саме жінки здебільшого слідкували за маєтками,

ухвалювали важливі господарські рішення, контролюючи доходи та витрати, впливали на долю селян і на розвиток місцевої інфраструктури.

Окремого осмислення потребує вимір, що виступав як площина самореалізації жінок привілейованого стану. Перехід від домашнього навчання до інститутів шляхетних дівчат, гімназій, приватних освітянських ініціатив. Через освіту жінки отримували знання, мови, новий культурний досвід.

Благодійність і меценатство стали важливою площиною реалізації жінок, адже вони могли діяти відкрито: засновувати школи й бібліотеки, підтримувати видання, фінансувати культурні й наукові товариства. У польському середовищі жінки долучалися до політичної боротьби – від агітації та конспіративної діяльності до участі в повстаннях. В українському середовищі їхня політичність часто проявлялась через родину, виховання дітей у національному дусі, підтримку українських освітніх і культурних проєктів.

Не менш значущим аспектом дослідження стала приватна сфера діяльності жінок, яка традиційно вважається жіночою. Саме через родину передавались цінності, мова, конфесійні практики, уявлення про «своє» і «чуже». Жінки формували емоційний та культурний добробут в домі, відповідали за виховання дітей, за організацію щоденного життя, за підтримку родинних зв'язків із іншими гілками роду.

У цій діяльності формувалась також колективна пам'ять про рід, козацьке минуле, про героїв та важливі сторінки історії. Саме через материнські наративи багато представників наступних поколінь отримували перші уявлення про Україну.

Суттєву роль у формуванні жіночих стратегій відіграла релігія. Жінки опікувались домашніми вівтарями, храмами часто будувалися або реставрувались з їхньої ініціативи й коштом, вони підтримували монастирі. Благодійність у релігійній площині поєднувалась з особистою побожністю, даючи жінкам авторитет в очах громади. Постаті Катерини Галаган, Марії

Скоропадської та Єлизавети Милорадович, показують, що жіноча побожність виливалась в активне сприяння будівництва храмів, підтримки священиків і парафіян. Таким чином, релігійний вимір став ще одним каналом самореалізації жінок у громадській діяльності.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що попри прогалини в історіографії та фрагментарність джерельної бази, досліджений матеріал дає можливість цілісніше побачити, що жінки привілейованих станів були важливими постатями в збереженні української ідентичності в умовах відсутності власної держави. Проте на прикладі Наталії Строганової можна побачити, що відсутність власної державності та власного усвідомлення сприяла активній асиміляції з російським дворянством. Жінки через шлюбну політику, майнові стратегії, участь в освіті, благодійності, конфесійних практиках та щоденному вихованні впливали на формування наступних поколінь. Їхні життєві шляхи показують, що навіть у жорстоких рамках епохи жінки використовували ті можливості, які в них були, намагаючись бути активними.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська Ю. Д. Поняття кордонів феномену приватності. *Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2014. № 8. С. 58–63.
2. Бороденко О. А. Незаміжні жінки Гетьманщини другої половини XVIII століття (історико-демографічний аспект на прикладі облікових джерел сіл Полтавського полку). *Історична пам'ять*. 2012. № 27. С. 60–68.
3. Будзар М. М. Діяльність родини Галаганів у сфері культового та житлового будівництва на теренах Лівобережної України у XVIII ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2016. № 34. С. 16–21.
4. Будзар М. М. Культурні пріоритети « нової еліти » в українському соціумі XVIII ст.: родина Галаганів. *Prace Historyczne*. 2016. № 143 (2). С. 353–359.
5. Будзар М. М. Місце жінки в сімейній історії українського панства: чотири Катерини родини Галаганів. *Київські історичні студії*. 2016. № 1 (2). С. 115–126.
6. Василевський С. Життя польське у XIX столітті. Київ : Темпора, 2015. 517 с.
7. Влада і література: останній Гетьман України: уроки самостійності і міражі федерації. Видавництво – Інтернет-книгарня – Освітній центр. URL: <http://www.korekta-vvk.com/chyतालnia/avtory/megela/ostannij-getman>.
8. Володько В. Українці, які створили імперію – 3. Кочубей: реформатор без реформ. *Історична правда*. 5 липня 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/5/44949/>.

9. Гергелюк О. Жіноча освіта в Познані в XIX столітті. OnePoznan. URL: <https://poznan1.one/uk/eternal/zhinocha-osvita-v-poznani-v-xix-stolitti-3166>.
10. Гребцова І. Становлення благодійного руху в новоросійському краї: форми і напрямки доброчинної діяльності. Благодійність у сучасному світі: витоки, проблеми, перспективи. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2019. С.14–20.
11. Григорій Галаган: благородна спокута. Частина II. *Головні новини з України сьогодні*. *Kyiv Post*. 20 липня 2022 р. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/4348>
12. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / ред. І. Колесник ; упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальова. Київ: Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 2020. 248 с.
13. Гримич М. В. Звичаєве цивільне право українців XIX – початку XX століття. Київ: Арістей, 2006. 560 с
14. Дань пам'яті графини Роксандри Скарлатовни Едлинг, урожденной Стурдзы. Одесса : Тип. Т. Неймана и комп., 1848. 124 с. Одеська національна наукова бібліотека. URL: <https://odnb.odessa.ua/rarities/item/16?lang=uk>.
15. 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве / ред. А. И. Степовича. Киев, 1896. 338 с.
16. 240-літня церква збереглась у первинному вигляді. *Gazeta.ua*. 9 травня 2017 р. URL: https://gazeta.ua/articles/travels/_240litnya-cerkva-zbereglas-u-pervinnomu-viglyadi/771064.
17. Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка 1727-1753 г. Киев, 1884. Восточная Литература – библиотека текстов Средневековья. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus14/Hanenko/frametext.htm>
18. Доброчинний українець: 200-ліття Григорія Павловича Галагана. *Український Світ. Сайт і часопис*. 15 серпня 2019.

URL: <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/vykhovannia-j-osvita/dobrochynnyj-ukrainets-200-littia-hryhoriia-pavlovycha-galagana.html>.

19. Жіноче обличчя Львова. Іванна Блажкевич. Наталія Кобринська. Софія Ковалевська. Єлизавета Милорадович. Марія Мундяк / О. Валуха та ін. Львів: Львівська обласна універсальна наукова бібліотека, 2020. 24 с.

20. Жовта І. І. Види покарань у Київському інституті шляхетних дівчат у XIX – першій третині XX ст. *V Таврійські історичні наукові читання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 2–3 квітня 2021 р.* Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 22–26.

21. Жовта І. І. Постать керівниці у повсякденному житті вихованок Київського інституту шляхетних дівчат у XIX – на початку XX ст. *Сторінки історії.* 2023. № 53. С. 95–113.

22. Жовта І., Кізлова А. Дозвілля вихованок інститутів шляхетних дівчат на території України за джерелами особового походження (XIX-перші десятиліття XX ст.). *Уманська старовина.* 2024. № 11. С. 5–19.

23. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 223 с.

24. Ільченко О. Благодійниця княгиня Варвара Рєпніна – подвижниця жіночої освіти на Полтавщині. *Рідна школа.* 2010. № 6. С. 54–58.

25. Ільченко О. Внесок дружин генерал-губернаторів у розвиток жіночої освіти в Україні: досвід княгині Варвари Волконської-Рєпніної. *Педагогічні науки.* 2015. № 63. С. 107–116.

26. Ільченко О. Жіноча благодійність на Полтавщині: з досвіду заснування інституту шляхетних панянок. *ScienceRise.* 2015. № 8. 47–52.

27. Ільченко О. Меценатство жінок в освіті України (XIX– початок XX століття). *Естетика і етика педагогічної дії.* 2016. № 14. С. 70–79.

28. Карліна О. Соціальна структура населення міст і містечок Волинської губернії наприкінці XVIII століття. *Альманах соціальної історії*. 2013. № 10. С. 97–114.
29. Кіріченко Д. «Софіївка: історія кохання, закарбована в природі. Наука. Освіта. Молодь. Умань – 2018: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців та студентів (м. Умань, 26 квітня 2018 р.) в 2-х ч. Ч. 1 / ред. кол. : В. В. Сокирська. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 200–203.
30. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159 – 172.
31. Кісь. О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX - початок XX ст). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
32. Кобченко К. Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. XIX – на поч. XX ст. Як складова європейських цивілізаційних процесів. *Українознавчий альманах*. 2012. Т. 8. С. 271–274.
33. Кобченко К. На світанку жіночої освіти в Україні: шляхи навчання та праці перших студенток. *Україна модерна*. 8 березня 2017. URL: <https://uamoderna.com/md/kobchenko-women-education/>
34. Кочубей (Строганова) Наталя. *Wayback Machine*. 28 листопада 2013. URL: <https://web.archive.org/web/20131128164445/http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/7bc71ad114e79564>.
35. Кравченко О. В. Опіка над дітьми на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. : дис. ... д-ра іст. наук. Харків, 2019. 689 с.
36. Луговий О. М. Просопографія в історичному дослідженні. Одеса : ОНУ, 2020. 32 с.

37. Майже 200 років тому вихованок Полтавського інституту шляхетних дівчат навчали за європейською системою освіти. *Інтернет-видання «Полтавщина»*. 14 липня 2024. URL: <https://poltava.to/news/77217/>.

38. Малишко О. Мандрівки як різновид дозвілля Лівобережного дворянства (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *«Історія Дніпровського Надпоріжжя»: матеріали доповідей XIII Дніпропетровської обласної історико-краєзнавчої конференції, 27–28 жовтня 2023 р.* Дніпро: Середняк Т. К., 2023. С. 140–144.

39. Маркович Я. Записки о Малороссіи, ея жителейъ и произведеніяхъ. Ч. 1. Санкт-Петербург: при Губернскомъ правленіи, 1798. 120 с.

40. Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва). *Альманах соціальної історії*. 2005. № 5. С. 197–215.

41. Нестерцова-Собакаръ О. В. Правове становище жінки на українських землях у складі російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 233 с.

42. Павло Скоропадський спогади кінець 1917 – 1918 / ред. Я. Пеленський. Київ : Філадельфія, 1995. 493 с.

43. Павло Скоропадський: останній гетьман України. *Всеукраїнська незалежна суспільно-громадська газета «Козацький край», козацтво, історія Черкаського краю, Чигиринщина, новини, події*. 15 травня 2012. URL: <https://cossackland.org.ua/2012/05/15/pavlo-skoropadskyj-ostannij-hetman-ukrajiny/>.

44. Павлюх М. В. Історія політичного українського та польського жіночих рухів у східній Галичині і половини XIX – і половини XX століть: розвиток жіночої періодики. *Політичні інститути та процеси*. 2024. № 4. С. 18–24.

45. Петренко І. Роль Єлизавети Милорадович (1832–1890) в українському суспільно-політичному русі. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2014. № 15. С. 58–71.
46. Піддубна О. І. Жінки в житті Станіслава Щенсного Потоцького: шлях крізь кохання, втрати та створення «софіївки». *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2025. Т. 1, № 17. С. 25–28.
47. Пономарева В. В., Хорошилова Л. Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII – начало XIX века. Москва: ООО «ТИД Русское слово – РС», 2008. 320 с.
48. Роксандра Стурдза-Едлинг известна своей благотворительной деятельностью. *Град*. 13 березня 2012. URL: <https://grad.ua/ru/programmy-tv/odisseia/541-roksandra-sturdza-edling-izvestna-svoey-blagotvoritel-noy-deyatelnost-yu.html>
49. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Санктпетербургъ, 1857. 604 с.
50. Сокиринці. *Замки та храми України*. URL: <https://castles.com.ua/sokyrnytsa0.html>.
51. Страницы истории: загадочная и прекрасная графиня Строганова (9 фото). *Pressa.tv*. 22 січня 2017. URL: <https://pressa.tv/interesnoe/58031-stranicy-istorii-zagadochnaya-i-prekrasnaya-grafinya-natalya-stroganova-9-foto.html>.
52. Суковатая В. Женское образование в Украине XIX века: гендерная история. *Страницы истории*. 2007. Т. 11. С. 152–160.
53. Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. № 7. С. 80–84.
54. 1819, 15 серпня – у селі Сокиринці на Чернігівщині народився Григорій Павлович Галаган, громадський діяч, меценат. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/15/1819-15-serpnya-u-seli-sokyrinci-na-chernigivshchyni-narodyvsya-grygoriy-pavlovych-galagan-gromadskyi-diyach-mecenat>.

55. 1832 – народилася Єлизавета Милорадович, меценатка. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/12/1832-narodylasya-yelyzaveta-myloradovych-mecenatka>.

56. Уварова О. Одеське жіноче благодійне товариство як простір для укладання просопографічних портретів представниць грецької громади Одеси. *Чорноморська минувшина*. 2022. № 17. С. 56–63.

57. Українські колекціонери: Григорій Галаган // Дослідницький проєкт «PROколекції». M17 Contemporary Art Center. 8 травня 2020. URL: <https://m17.kiev.ua/news/hryhorii-galagan-procollections/>

58. Ульяновський В., Лупанов О. Скоропадські Історія та традиції гетьманського роду. Київ : Софія, 1997. 208 с.

59. Хададова М. Жінки в польському національно-визвольному русі 30-60-х рр. XIX ст. (на прикладі Волинської губернії). *Волинські історичні записки*. 2009. Т. 3. С. 85–90.

60. Ханко В. М. Галаганы. История Полтавы. URL: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=9516.

61. Ціборовська-Римарович І. Видання друкарні луцького Домініканського монастиря (1787–1836). Київ, 2020. 131 с.

62. Черчович І. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. *Гендер в деталях*. 20 червня 2017. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html#_ftn5.

63. Чорновол Л. О. Організація виховного середовища в інститутах шляхетних дівчат. *Наука та освіта: новий вимір. Педагогіка та психологія*. 2014. № 35. С. 95–98.

64. Чубіна Т. Д. Рід Потоцьких в Україні (тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України. Черкаси, 2008. 633 с.

65. Чубіна Т. Д. Щенский Єжи Потоцький: біографічний нарис. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили: Історичні науки*. 2009. Т. 100, №87. С. 140–148.

66. Щоденник Якова Марковича. *izbornyk.org.ua*.
URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo23.htm>.

67. Як у Полтаві з'явився перший Інститут для шляхетних панянок - Полтавська Хвиля. *Полтавська Хвиля*. 8 липня 2025.
URL: <https://poltavawave.com.ua/p/yak-u-poltavi-z-yavyvsya-pershyj-institut-dlya-shlyahetnyh-panyanok>.

68. Ярцун Ю. Повсякденне життя шляхти Київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.) : дис. доктора філософії за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». Умань, 2018. 252 с.

69. Bawej-Lisiecka B. Różne odcienie codzienności w pamiętnikach i dziennikach kobiecych z I połowy XIX wieku. *Życie Prywatne Polaków w XIX wieku*. Olsztyn, 2013. S. 179–190.

70. Countess Emilia Plater: the Polish Joan of Arc. *The Vintage News*. *thevintagenews*. 2017.
URL: <https://www.thevintagenews.com/2017/04/24/countess-emilia-plater-the-polish-joan-of-arc/>.

71. Dziennikach kobiecych z I połowy XIX wieku. *Życie Prywatne Polaków w XIX wieku*. Olsztyn, 2013. S. 179–190.
URL: <https://www.zycieprywatne.uni.lodz.pl/>

72. Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku). Wrocław, 2016. 480 s.
URL: https://www.academia.edu/35782901/Drogi_kobiet_Do_polityki_na_przestrzeni_XVIII_XXI_wieku

73. Emilia Plater – patronka szkoły. Podlasiainin – Biała Podlaska, Międzyrzec Podlaski, Terespol – Informacje, Publicystyka, Wydarzenia. URL: <https://podlasiainin.com.pl/emilia-plater-patronka-szkoly/>.

74. Florczak I. Jak dawniej kochano – kobiety w życiu Juliana. Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Olsztyn, 2013. S. 403–420. URL: <https://www.zycieprywatne.uni.lodz.pl/>

75. Gawlik S. Idee pedagogiczne w pisarstwie kobiet polskich w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku. *Rocznik naukowo-dydaktyczny wsp w Krakowie*. 1994. S. 77–88. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/7957/RND174--06--Idee-pedagogiczne--Gawlik.pdf?sequence=1&isAllowed=y

76. Izabela Czartoryska – księżna o bardzo długiej liście zasług. 100 lat polskiego radio. 2. 04. 2025. URL: <https://www.polskieradio.pl/8/3664/artykul/3505430,izabela-czartoryska-ksiezna-o-bardzo-dlugiej-liscie-zaslug>.

77. Jabłonowska Anna Paulina z Sapiehów. Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. URL: <https://womenscourt.uken.krakow.pl/womencourt/jablonowska-anna-paulina-z-sapiehow/>.

78. Janicka I. Pod małżeńską pierzynką. Źródła intymnej edukacji Polaków w II połowie XIX wieku. Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Olsztyn, 2013. S. 387–402. URL: <https://www.zycieprywatne.uni.lodz.pl/>

79. Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska. II Liceum Ogólnokształcące im. Szkoła Podstawowa Nr 53 w Białymstoku. URL: https://zso2bialystok.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=170:pani-mgr-marta-pawlowska-banach-pani-mgr-ewa-muszkatel-pani-mgr-

[malgorzata-dubrawska-wspolpraca-z-wydzialem-filologicznym-universytetu-w-bialymstoku&catid=38&Itemid=1156](https://www.malgorzata-dubrawska-wspolpraca-z-wydzialem-filologicznym-universytetu-w-bialymstoku&catid=38&Itemid=1156).

80. Marrese M. A Woman's Kingdom: Noblewomen and the Control of Property in Russia, 1700-1861. London: Cornell University Press. 2002. 276 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=HYuYKKZyhe4C&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>

81. Procner M. Niezwykła pani na Puławach. *CiekawostkiHistoryczne.pl*. 25.10.2023. URL: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2023/10/25/niezwykla-pani-na-pulawach/>.

82. Walęciuk-Dejneka B. Droga przez ofiarę, zasługę, poświęcenie... do życia publicznego. Literackie wzorce kobiet na przykładzie wybranych utworów z przełomu XVIII i XIX wieku. *Slavica Tergestina*. 2017. № 19. S. 93–107. URL: <https://www.openstarts.units.it/entities/publication/6aebe29c-15cf-49e8-bbe9-6dae1dd46547/details>

83. Walęciuk-Dejneki B. Literackie wzorce walecznych kobiet na przykładzie wybranych polskich utworów z przełomu XVIII i XIX wieku. *Slavica Tergestina*. 2017. № 19. S. 11–28. URL: <https://www.openstarts.units.it/entities/publication/6aebe29c-15cf-49e8-bbe9-6dae1dd46547/details>

84. Yastremska V. Edukacja kobiet w Poznaniu w XIX wieku. *Poznan1.one*. 19.03.2023. URL: <https://poznan1.one/pl/eternal/edukacja-kobiet-w-poznaniu-w-xix-wieku-3345>.

ДОДАТКИ

Додаток А. 1

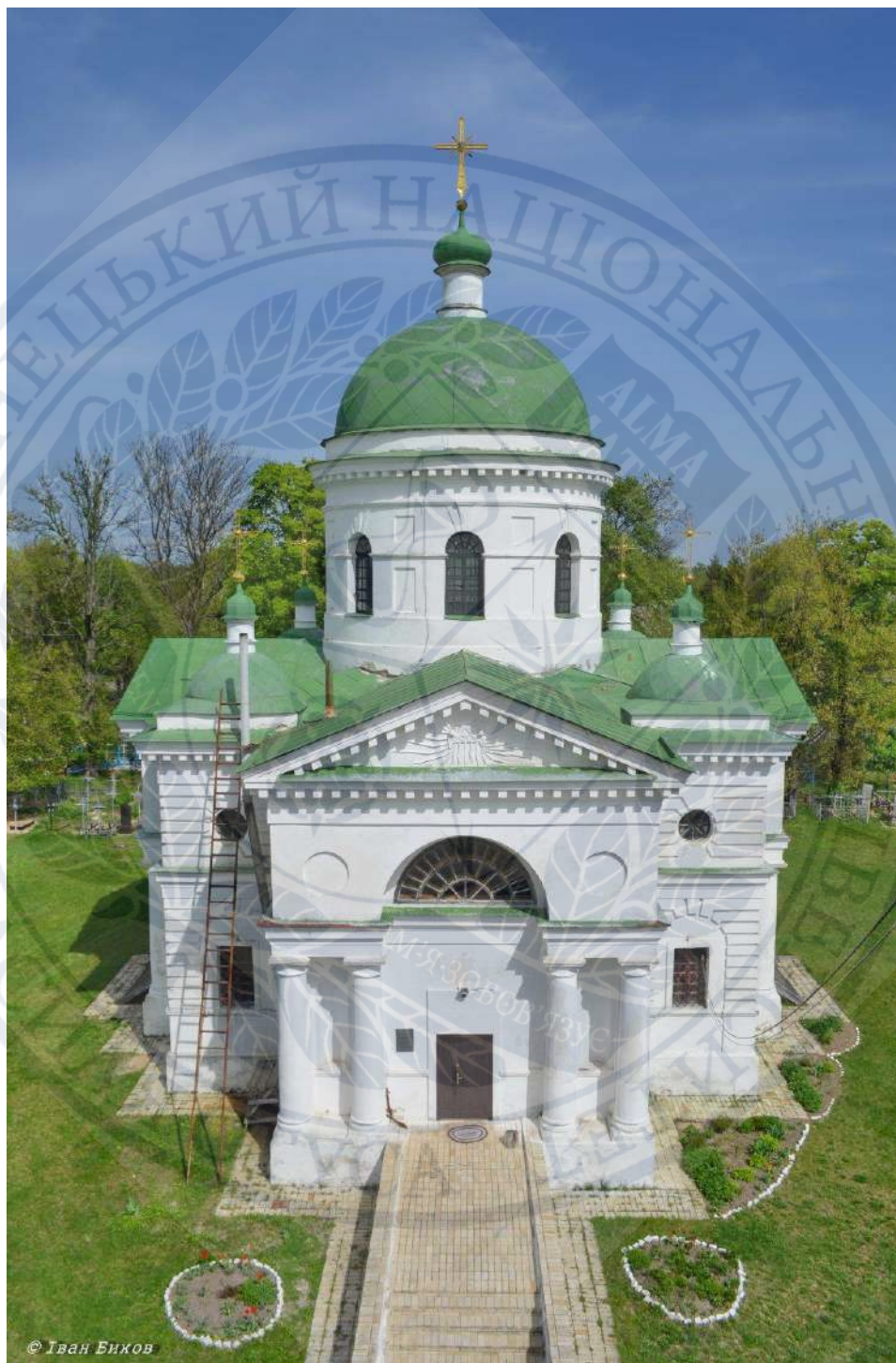
Катерина Кочубей, дружина Григорія Галагана



Григорій Галаган: благородна спокута. частина II. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/4348>

Додаток А. 2

Михайлівська церква в селі Мостище



240-літня церква збереглась у первинному вигляді. Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/travels/_240litnya-cerkva-zberegla-u-pervinnomu-viglyadi/771064

Додаток А. 3

Григорій Павлович і Катерина Василівна Галагани



Доброчинний українець: 200-ліття Григорія Павловича Галагана - Український

Світ. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/vykhovannia-j-osvita/dobrochynnyj-ukrainets-200-littia-hryhoriia-pavlovycha-galagana.html>.

Додаток А. 4

Григорій Галаган з сином Павлусем та матір'ю Катериною біля дуба у
сокиринському парку



Українські колекціонери: Григорій Галаган. URL: <https://m17.kiev.ua/news/hryhorii-galagan-procollections/>.

Додаток А. 5

Наталія Строганова у віці 12 років



Страницы истории: загадочная и прекрасная графиня Строганова (9 фото). URL: <https://pressa.tv/interesnoe/58031-stranicy-istorii-zagadochnaya-i-prekrasnaya-grafinya-natalya-stroganova-9-foto.html>.